

Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği

Yrd. Doç. Dr. Asım YAPICI*

Atf©- Yapıcı, A. (2006). Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1), 65-115.

Özet- Bu çalışma üniversiteli gençlerin dindarlığın etki ve sonuçlarını nasıl ve ne düzeyde hissettiklerini incelemeyi amaçlar. Bu sebeple öncelikle çalışmanın amacına uygun olarak "Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği" olarak isimlendirilen bir ölçek geliştirilmiştir. Daha sonra bu ölçekle dinî inancın gençlerin gündelik hayatlarını, sosyal ilişkilerini ve bireysel tercihlerini etkileme düzeyi incelenmiştir. Çalışmanın evreni Çukurova Üniversitesi lisans öğrencileridir. Örneklem basit tesadüfi yöntemle seçilmiştir. Bu çerçevede 418'i kadın 422'si erkek olmak üzere toplam 840 kişi üzerinde uygulama yapılmıştır. Cinsiyet, yaş, gelir durumu, öğrenim görülen fakülte/bölüm, öznel dindarlık algısı ve dine önem verilme düzeyi değişken olarak alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; cinsiyetle dinin etkisini hissetme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($p>.05$). Ancak yaş, gelir durumu, yüksek öğrenimde alınan eğitimin içeriği, öznel dindarlık algısı ve dine önem verilme düzeyinin dinin etkisini hissetme düzeyiyle anlamlı derecede ilişkili olduğu görülmüştür ($p<.05$).

Anahtar Kelimeler- Stark ve Glock, Dindarlık, dindarlığın etki boyutu, dindarlık ölçeği, dinî kimlik, dinî inanç, dinî ibadet.

Giriş

Bu çalışma, Stark ve Glock'un (1969; Glock, 1982; 1998) dindarlığın boyutları içerisinde kavramlaştırdıkları "etki ve sonuç" (effect/concequence) boyutunu dikkate alarak geliştirilen bir ölçekle üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeylerini incelemekten ibarettir.

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı. asimyapici@cu.edu.tr

Dinin günlük hayata “nasıl” ve “ne düzeyde” etki ettiği meselesi, aslında bireyin gerek dinî inançlarıyla gerekse dinî kimliğiyle özdeşleşerek belirli bir dünya görüşü ve zihniyet kazanmasıyla yakından ilişkilidir. Başka bir ifadeyle, bu süreçte dinin din dışı davranışları biçimlendirici bir işlev üstlendiğini söyleyebilmek mümkündür. Bu anlamda dinin etkisini hissetme, bireysel ve sosyal boyutlarıyla dindarlığın temel göstergelerinden birisi olarak kabul edilebilir. Çünkü dinler mensuplarından çok çeşitli taleplerde bulunmaktadır. Kuşkusuz bu taleplere verilecek cevap ya da cevaplar, inancın fert üzerindeki biçimlendirici gücü ile birlikte duygu, düşünce ve davranışları meşrulaştırıcı özelliğiyle de yakından ilişkilidir. Kişi inandığı dinin talepleri doğrultusunda bireysel ve sosyal hayatını düzenlerken, ister istemez, yapılmasına müsaade edilen fiillerle yapılması yasaklananlar hakkında bilgi ve kavrayış kazanarak belirli tutum ve davranışlar geliştirmektedir (Stark & Glock, 1969; Glock, 1982; 1998; Dittes, 1969; Beit-Hallahmi, 1989). Zira, Vergote'un da (1999: 30) belirttiği gibi, Tanrı ile kurulan ilişki duygusal hayata sirayet edip bir takım tecrübelerle sebep olmaya başlayınca hem tek tek bireylere hem de topluma bazı davranış kurallarını ilham etmektedir. Bu sebeple rol modellerini sosyal gerçeklikte mevcut bulunan mitlerden ve ayinlerden alan dindar insanların çoğunluğu dinlerini sosyal alanda yaşarlar (Holm, 2004). Esasen bu husus, her dinin özsel bir tarafı olduğu gibi işlevsel bir yanının da olmasından kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz dinî inançları, ibadetleri, değerleri, kısaca bütün olarak dinî hayatı bireysel ve toplumsal işlevlerinden hareketle tanımlamaya çalışmak hatalıdır, yani din işlevlerine indirgenemez (Vergote, 1966; Godin, 1986). Bununla birlikte sosyal bilimciler için dinin bireysel ve toplumsal hayata yansıyan yönü her zaman ilgi çekici olmuştur. Dinin etki boyutu da bu bağlamda değerlendirilebilir. İşte bu tür bir yaklaşımdan hareket eden bu çalışma; dindarlığın sadece inanç esaslarını kabul ve dinsel pratiklere katılımı ile tezahür etmediğini, bunlarla birlikte dinin belirlediği fert ve toplum modeline göre hareket eden kişilerin bilinçli ya da bilinçsiz, ancak çoğu kere örtük bir şekilde inandıkları dinin taleplerine uygun davranışlarını varsaymaktadır. Bu varsayım, dinin etkisini hissetme düzeyi üzerinde yapılacak bir çalışmada inanç ya da ibadet veya her ikisini önceleyen *genel bir dindarlık ölçeğinin* kullanılmasına müsaade etmemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada temel hedefimiz; “*Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği*” diye isimlendirilen bir dindarlık ölçeği geliştirmektir. İkinci hedefimiz ise, söz konusu ölçeğe dayanarak üniversiteli gençlerin dindarlık düzeylerini “*etki boyutu*” bağlamında incelemektir.

Kuramsal Çerçeve

Bilindiği üzere çok farklı görüntüler içerisinde tezahür eden dindarlık farklı kavramlar altında isimlendirilip sınıflandırılmaya çalışılan bir olgudur¹. Dolayısıyla üzerinde uzlaşma sağlanan ortak bir dindarlık tanımı olmadığı gibi standart hale getirilmiş, herkesin kabul edebileceği bir dindarlık ölçeği de mevcut değildir. Kanaatimizce bu durum dindarlığın, az ya da çok birbiriyle ilişkili, çok çeşitli faktörlerden beslenerek nev-i şahsına münhasır (spesifik) bir yapı ve muhteva kazanmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle dindarlık, en azından, a) *dinî kökenli inanç ve pratikler*; b) *sosyokültürel ortam*; c) *bireyin kişilik yapısı* olmak üzere birbiriyle karşılıklı ilişki içerisinde olan üç temel faktörün etkisi altında biçimlenmektedir. Öyleyse bireysel dindarlığı şekillendiren unsurlar değerlendirilirken mensup olunan inanç sisteminin, sosyokültürel yapının ve kişisel faktörlerin dini “algılama”, “değerlendirme” ve “yaşamayı” nasıl ve ne düzeyde etkilediği dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla yapılacak araştırmalarda neyin inceleneceğine bağlı olarak konunun bünyesine uygun dindarlık ölçekleri belirlenmelidir. Çünkü araştırmacıların duygusal ve zihinsel yapısı başta olmak üzere bireysel eğilimleri (içsel faktörler); araştırılan konunun “ne”liği ve bunu araştırırken “nasıl bir ölçek” kullanılacağı ile ilgili teorik yaklaşımlar ve mevcut bilimsel paradigmalara dayanarak gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen bulgular (dışsal ve ortamsal faktörler) dindarlık üzerine yapılan araştırmaların sonuçlarını etkileyici mahiyettedir (Yapıcı, 2004b). Aslında bu durumu bir yönüyle normal karşılamak gerekir. Çünkü her araştırmacı inceleyeceği sosyal gerçekliği sosyo-kognitif bir yapılanmayla bireysel olarak inşa etmektedir (Arkonaç, 2004; Gergen, 2004; Parker, 2004; Parker, 2004). Ancak özellikle dindarlık araştırılırken hem bu kavramın nasıl tanımlanacağı, hem de nasıl ölçüleceği meselesi başlı başına bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Yapıcı, 2002; 2004b). Bu arada farklı bakış açılarıyla dindarlığın nesnel göstergelerinden bahsedilse de bunun tamamen öznel bir durum olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. Zira Onay’ın (2004) da belirttiği gibi yaşama ve hissetme yönüyle bireysel olan dindarlık toplumsal tezahürleri açısından sosyolojik bir olgudur. Başka bir deyişle din, temelde bir iman konusudur. İmanın tanımlanmasında ise -her ne kadar farklı yaklaşımlar olsa da- “*kalple tasdik*” ifadesi, yani dinin

¹ Daha fazla bilgi için Beit-Hallahmi, 1989; Çelik, 2005b; Dechony, 1970; Hökelekli, 2005; Glock, 1982; 1998; Köktaş, 1993; Kayıklık, 2000; Mehmedoğlu, 2004; Meslin, 1973; 1988; Onay, 2001; Stark & Glock, 1969; Vergote, 1966; 1999; Willaime, 1995; Yaparel, 1987; Yapıcı, 2002; Yıldız, 2001; 2006.

öngördüğü inanç esaslarının *samimi bir şekilde benimsenmesi* asıl şart olarak kabul edilmektedir. Bu da imanın, daha geniş bir ifadeyle dinsel yaşayışın merkezinin *kalp* olduğunu ortaya koymaktadır (James, 1931; Meslin, 1988). Kalben inanılan şeyler ise, yerine ve durumuna göre, günlük hayata yansiyabileceği gibi tamamen kişiye özel olarak da kalabilir. Ancak inanan insan, ister ibadetlerini yapsın isterse yapmasın, dinin beraberinde getirdiği inanç ve değerler, dinî kimlikle özdeşleşme düzeyine bağlı olarak, ferdin davranışlarını örtük ya da açık bir biçimde etkilemeye devam edebilir.

Dinsel tecrübenin "*iman*", "*ibadet*" ve "*cemaat*" olmak üzere üç temel tezahürü olduğunu vurgulayan Wach'a (1995) dayanarak söyleyecek olursak, monoteist karakter gösterenler başta olmak üzere hemen hemen tüm dinler mensuplarından inançlarını belirli şekillerde ifade etmelerini talep etmektedir. Bu talep ise genellikle dinî pratiklerin ifâsı ile olmaktadır. Çünkü iman ve ibadetin bütünleştirici gücünün doğal sonucu olarak ortaya çıkan dinî gruplar temelde dinin beraberinde getirdiği ahlak anlayışı ve zihniyetle şekillenmektedir (Wach, 1995; Günay, 1998). İşte bu noktada inandığı halde ibadet etmeyen kişilerin dinî hayatla ilişkilerinin nasıl ele alınacağı, bu hususta nasıl bir kavramsal çerçeve kullanılacağı meselesi, çözümünü oldukça zor bir problem olarak karşımıza çıkarmaktadır². Çünkü tarihin her döneminde, inandığı halde ibadet etmeyen kişiler var olduğu gibi, özellikle modernleşme-sekülerleşme süreciyle birlikte inanan insanların ibadet davranışlarında gözle görülür bir farklılaşmanın ortaya çıktığından bahsedilmektedir (Günay, 1986; 1987). Bugün bu husus üzerinde ciddi tartışmalar yapılırsa ve yeniden dine dönüş süreciyle *sekülerizmin gerilediğinden* (Berger, 2002a; 2002b; Hadden, 2002; Hervieu-Léger, 1990; Stark, 2002) bahsedilse de, şunu açıkça vurgulamak gerekir ki, her ne kadar sekülerizmin temel varsayımları kesin bir dille doğrulanmamış olsa da, bu sürecin modern dünyada dinin algılanma ve

² Bu konuda Peker (1989: 45) imanla ibadetin bir bütün oluşturduğunu, eğer her ikisi arasında bir farklılık varsa, yani kişi inandığı halde ibadet etmiyor ve inancına ters davranışlarda bulunuyorsa, zamanla ya inancını davranışlarına göre değiştirecek ve inandığı gibi davranmaya başlayacak ya da davranışlarına uygun bir inanç geliştirecek, demektedir. Kanaatimize bu yaklaşım "*denge arayan insan*" modelini ön plana çıkaran Festinger'in "*bilişsel çelişki*" teorisinden hareketle kurgulanmıştır. İman-ibadet ilişkisi açısından bu çözümleme yerinde bir tespittir. Ancak bizim burada ifade etmek istediğimiz husus, ibadet etsin ya da etmesin inanan her insanın bireysel tercihlerinde ve sosyal ilişkilerinde, kısaca günlük hayatında, farklı düzeylerde de olsa, doğrudan ya da dolaylı olarak içinde bulunduğu dinî-kültürel atmosferin etkisi altında hareket ettiği varsayımına dayanmaktadır. Esasen dinin etkisi denilen husus da bu noktada devreye girmektedir.

yaşanma biçimlerini derinden etkilediği, dolayısıyla geleneksel dindarlık kalıplarının ötesinde yeni bir takım dindarlık formlarının ortaya çıktığı gözlenmektedir. Esasen bu gözlem, konuyla ilgilenen akademisyenlerin meseleyi farklı bakış açılarından hareketle ele aldıkları, dolayısıyla farklı sonuçlar çıkarttıkları anlamına gelmektedir. Çünkü gerek sosyal gerekse bireysel açıdan dinsel hayatta yaşanan değişiklikler bir yandan sekülerleşme teorisinin temelini oluşturan varsayımların doğru olduğu tezini desteklese de, diğer yandan modern dünyada yaşanan içsel bunalımlar, anlam arayışları ve ekzistansiyel kaygılarla baş edebilme çabaları ya geleneksel dine dönüş arzusunu ya da dini modern bir tarzda yorumlayarak yaşamaya çalışma çabalarını harekete geçirebilmektedir. Tüm bu gelişmeler modern dönemde insanın hâlâ dine ihtiyaç duymaya devam ettiğini ortaya koymaktadır (Köse, 2002).

Sekülerizm sürecinde sosyal ve bireysel dindarlık yok olmamış, ancak dinin algılanma ve yaşanma biçimlerinde kayda değer farklılıklar ortaya çıkmıştır. Aslında bu süreçte din ve dindarlığın tanımlanma şekli de değişikliğe uğramaya başlamıştır. Bugün artık dini belli bir mezhebin ön gördüğü şekilde belirli kalıplar içerisinde yaşamak, bu bağlamda ibadetleri yerine getirmek dindarlığın temel görüntüleri olarak ele alınmamaktadır. Özellikle Batı'da "*aidiyetsiz inanma*" şeklinde kavramlaştırılan yeni bir süreçten bahsedilmektedir (bk. Davie, 1996). Bu ise belli bir kiliseye mensup olmadan, dolayısıyla kilisede gerçekleştirilen dinî ayinlere katılmadan inanmaya devam etmek, yani "kurumsal din"e ve bunun beraberinde getirdiği taleplere pek iltifat etmeden inanmak anlamına gelmektedir. Ülkemizde "*aidiyetsiz inanma*" kavramı içerisinde değerlendirilebilecek kişilerin olup olmadığı henüz tartışmalıdır. Zira dinin talepleri yerine getirilmese ya da İslam üst kimliği altında yer alan alt dinî grupların (mezheplerin) gerek bireysel gerekse sosyal açıdan dinî yaşayışa kılavuz olan söylemleri dikkate alınmasa da, Müslüman bireyler mensup oldukları dinî-mezhebî görüş ve yaklaşımlar çerçevesinde inanmakta, zaman zaman ibadet davranışında bulduklarında da yine mensup oldukları üst ve alt dinî grubun öğretilerini dikkate almaktadırlar. Bununla birlikte kendisini inanan olarak tanımladığı halde, düzenli olarak ibadet etmeyen ya da ibadetlerini hiç yapmayan bireylerle karşılaşmak da mümkündür. Nitekim dindar olduklarını söyleyenlerden dine sorgulayıcı bir tarzda yaklaşan, hatta klasik dinsel söylemleri yer yer

eleştirenlere de rastlanmaktadır³. Bu da, bir yönüyle, Batson ve Ventis'in (1982) "arayıp dindarlığı" olarak tanımladığı kategoriye uygun düşmektedir.

İbadetlerin ifâ edilmesi belirli açılardan dindarlık işareti olarak kullanılabilse, hatta 1960'lı yıllara kadar kiliseye devamlılık, hem dinî kimlik ve aidiyet hem de ibadet etme sıklığı açısından dindarlığın önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilse de (Yaparel, 1987), ibadetlerin yerine getirilmemesi durumu, bu tür kişilerin dinle herhangi bir ilişkisinin olmadığı, bunun da ötesinde gündelik hayatlarında dinin etkisini hissetmedikleri anlamına gelmemektedir. Buna göre inanan insanların, ibadet etseler de etmeseler de, dinin etkisini farklı düzeylerde hissettiklerini söyleyebilmek mümkündür. Bu ise dinin etkisini hisseden kişilerin farkında olarak ya da olmayarak günlük hayatlarını ya kısmen ya da büyük oranda dinin talepleri doğrultusunda yaşamaya çalıştıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada "dinlerin mensuplarından talep ettiği hususların ne/neler olduğu meselesi" önemli bir hale gelmektedir.

Kuşkusuz her din beraberinde kendisine has bir Tanrı ve insan anlayışı getirir. Tanrı tasavvurunun aşkın, içkin veya hem aşkın hem de içkin olması, ister istemez beşerî hayatın nasıl düzenleneceğini ya da düzenlenmesi gerektiğini etkilemektedir. Aynı şekilde dinlerin ön gördüğü Tanrı-insan ilişkisi de ideal birey ve ideal toplum anlayışı ile yakından ilişkilidir. Ancak dinlerin düzenlemek istediği hususlar, sadece yaratılan ile Yaratıcı arasındaki ilişkilerle sınırlı değildir. Aynı zamanda kutsal bir yükümlülükle insanın kendisiyle ve tabiatla olan ilişkileri de din vasıtasıyla düzenlenir. Başka bir deyişle dinler beraberinde getirdikleri dünya görüşü ile hem fiziksel ve sosyal dünyayı inanan insan için anlamlı hale getirmekte hem de söz konusu anlamlılığı kutsal bir boyuta taşıyarak kendi belirlediği modele göre bireyler yetiştirmek istemektedir (Yavuz, 1982; Yapıcı, 2003). Bu ise her dinin bir dünya kurduğu, mensuplarını o dünyaya yerleştirdiği, ve onların dış dünyayı algılama biçimlerinin de bu süreçte şekillendiği anlamına gelmektedir (Berger & Luckmann, 1997; Berger, 1993). Aslında dinlerin sergilediği bu tavır, temelde, kendi geleceklerini teminat altına alma arzularını yansıtmaktadır. Kuşkusuz dinler bu arzularını gerçekleştirirken mensuplarından nerede nasıl davranılması gerektiği hususunda bazen özel, bazen de genel bir takım kurallara uymalarını istemektedir. Bu kurallar, her dinde, az ya da çok, farklı bir boyut

³ Hökeleklî'ye (2005) dayanarak söyleyecek olursak, bu süreçte "arayıp şüphesi", "bencillik şüphesi", "bilimsel şüphesi" ya da "kavramsal şüphesi"den herhangi biri ya da bir kaçısı söz konusu olabilir. Ancak "dine yönelik sorgulama ve eleştiriler" derken "inkarcı şüphesi"den bahsetmiyoruz.

kazanabilir. Mesela politeist dinlerle monoteist dinler mensuplarından farklı şeyler talep ettiği gibi, monoteist dinler içerisinde değerlendirilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in Tanrı ve insan tasavvuruna bağlı olarak şekillenen din ve dünya anlayışları kültürel bir öznellik içermektedir. Bu sebeple her dinin mensuplarından talep ettiği hususların bir kısmı benzerlik gösterse de büyük bir kısmı birbirinden farklılaşmaktadır. Bu ise her dinin kendine özgü bir dünya görüşüne sahip olmasından ve buradan hareketle mensuplarına spesifik bir kimlik sunmasından kaynaklanmaktadır (Luckmann, 2003; Vergote, 1999; Mardin, 1995).

Holm'u (2004: 25) takip ederek söyleyecek olursak, sosyal bir fenomen olarak din, sadece insanlara dış dünyayı anlamlandırıcı bir düşünce ve algılama sistemi sunmakla yetinmez, bununla birlikte çok sayıda davranış modelleri geliştirerek bireysel hayatın tanzimine yönelik sosyal roller, normlar ve değerler üretir. Zuckerman'a (2006) göre bu süreçte din, bir yandan bireyi ve toplumu şekillendirirken, bir yandan da birey ve toplumun etkisi altında biçimlenmeye başlar. Çünkü beraberinde getirdiği zihniyet ve ahlak anlayışıyla yakından ilişkili olarak, dinlerin mensuplarından talep ettiği hususlar, sosyo-kültürel yapıyla harmanlanır. Bu yargı, özellikle İslamiyet açısından geçerlidir. Çünkü Müslüman toplumlarda çoğu kere dinsel olan bazı şeyler kültürel, kültürel olan bazı şeyler de dinsel bir renkle ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple zaman zaman dinsel olan ve olmayan hususları birbirinden ayırmak özel bir uzmanlık gerektirmektedir. Ancak bu gereklilik bütün dinsel ve kültürel söylemleri ihtiva etmemektedir. Çünkü inanan insan açısından dinsel olan ve olmayan hususları birbirinden ayırmak kısmen daha kolaydır. Bununla birlikte bazı dinî emir ve yasaklar toplumsal yapıda o derece içselleşir ya da din ile kültürün uyuşma alanları o derece birbiriyle kaynaşır ki, bir dinsel söylem çoğu kere kültürel, bunun da ötesinde bireysel bir tercih olarak algılanabilir. İslam dünyasındaki domuz etine yönelik tutumlarda bunu görmek mümkündür. Zira, Müslüman bir toplum içerisinde büyüyen ve sosyalleşen bireylerde, ister dindar olsunlar isterse olmasınlar, domuz etine yönelik olumsuz bir tutum gözlenebilir. Kuşkusuz bu tutum temelde dinden beslenmektedir (bk. 5/Mâide, 3). Ancak dinî açıdan domuzla yönelik olumsuz tavır sosyo-kültürel yapı tarafından kuvvetli bir şekilde içselleştirildiği ve özümsemişi için, dinî duyarlıkları ister kuvvetli isterse zayıf olsun, Müslüman kimliği taşıyanlar bu tavra uygun davranışlar sergileme eğilimindedirler. Ancak içki konusunda daha farklı bir tavır söz konusudur. Zira, hastalık ve özel durumlar hariç, bir kişinin içki içmemesi temelde dinden beslenen bir yasaktır (bk. 5/Mâide, 90-91). Bununla birlikte dinsel

duyarlılıkları kuvvetli olanlar içkiden uzak dursa da, Müslüman olduğu halde içki içenlere sıklıkla rastlamak mümkündür. Bu sebeple içki içmeme, domuz eti yememeğe nispetle daha fazla dindarlık göstergesi olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde küreselleşen dünyada kimlik hatlarının zayıflamasıyla, farklı din mensupları arasında zaman zaman müşahede edilen karma evliliklere yönelik tutumlar da, özellikle İslam dini açısından, dinin etkisini hissetme bağlamında dindarlık işareti olarak kabul edilebilir. Zira Kur'an'da Müslüman bir erkeğin Yahudi ve Hıristiyan bir kadınla evlenmesine müsaade edilmişken, Müslüman kadınların Yahudi ve Hıristiyan bir erkekle evlenmesine müsaade edilmemiştir (bk. K. 2/Bakara, 221; 5/Mâide, 5; 60/Mümtehine, 10). Bu sebeple karma evlilikler ihtida üzerinde yapılan çalışmalarda din değiştirmenin önemli motiflerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Köse, 1997; Peker, 2003; Hökelekli, 2005). Yani Müslümanlar açısından evlenecekleri kişinin İslamı kabul etmesi çoğu kere gizli bir şekilde asıl şart olarak ileri sürülmektedir. Bununla birlikte bu tür evlilikler yapılmasında bazen sosyo-ekonomik gerekçeler bazen de farklılıkları ortaya koyan dinsel kimliklerin küreselleşmenin baskısı altında homojenleşmesi etkili olabilir. Esasen bu süreçte gerek yetersiz ve sağlıklı din eğitiminin doğal bir sonucu olarak gerekse kişisel davranışların kontrolünde toplumsal baskı unsuru oluşturan sosyo-kültürel kadroların sekülerleşme sürecinde etkinliğini büyük ölçüde kaybetmesi ile “biz”i “onlar”dan ayıran farklılıkların buharlaştığı görülmektedir (Yapıcı & Yıldırım, 2003). Bu durumda bir erkeğin “kız kardeşinin Müslüman olmayan birisiyle evlenmesine müsaade edip etmemesi” ve “kendi evleneceği kişinin Müslüman olmasını isteyip istememesi” modern dönemde o kişinin hem dinî inançlarının hem de dinî epistemik cemaatının etkilerini kuvvetlice hissettiği anlamına gelebilir. Ataerkil kültürel yapı içerisinde karşı cinsle evlilik dışı cinsel deneyimlerin erkek ve kadın açısından farklı biçimlerde algılanması ve anlamlandırılması kayda değer farklılıklar içerebilir. Bununla birlikte, dinin gayri meşru her türlü cinselliği “haram” sayması (krş. 4/Nisa, 15-19, 25; 17/İsrâ, 32; 23/Müminûn, 5-7; 24/Nûr, 2-3; 60/Mümtehine, 12), söz konusu olgunun sadece sosyo-kültürel tarafının olmadığını, aynı zamanda dinsel yönünün de bulunduğunu göstermektedir. Evlilik öncesi cinsel deneyimlerden sosyo-kültürel ve bireysel gerekçelerle değil, sadece dinî sebeplerle uzak duran ya da durmaya çalışan bir Müslüman temelde dinin etkisini hissettiği için bu tür bir tavır geliştirmektedir. Özetle, dinin emir ve yasakları arasında hiyerarşik bir düzenleme yapan inanan bireyler *Allah ile aralarındaki ruhsal ilişkiyi tesis eden vakte ve şekle bağlı ibadetleri* yapmasalar da onun bir Müslümandan talep ettiği temel bazı davranışlara farkında olarak veya olmayarak riayet ettiklerini günlük gözlemlerde

bile fark edebilmek mümkündür⁴. Bununla birlikte ibadetlerin ifâsının dinin etkisini hissetmede daha fazla belirleyici olduğunu da söylemek gerekir.

Dinin etkisini hissetme durumu genelde iki şekilde olmaktadır: Birincisi *normatif etki* olup burada sosyo-kültürel çevre içerisinde *uyma* davranışının doğal bir sonucu olarak dinin emir ve yasaklarına uygun davranışlar geliştirildiği söylenebilir. Başka bir deyişle *normatif etki* ile dinî emirlere uygun davranışlarda bulunan kimse sosyal çevresi değiştiği zaman bu tür davranışlarını da değiştirmektedir. Bunlar namaz ve oruç ibadeti başta olmak üzere dinin taleplerini yeterince ve gerektiği gibi içselleştirmedikleri için içinde buldukları ortama göre farklı tavırlar sergileyebilmektedirler. İkincisi ise *içselleşen şuurlu etki* durumu olup burada birey her ne kadar ilk zamanlar normatif etki ile dinî kurallara uysa da netice de o bunları ego sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak algılayarak, yani tamamen içselleşmiş bir şekilde kendine mal etmektedir. *İçselleşen şuurlu etki* durumunda ferdin davranışı adeta kimliğinin ve kişiliğinin bir parçası haline gelmiş olup bunlar hangi ortamda bulunurlarsa bulunsunlar dinî inançlarını yaşamaya çalışırlar (Yapıcı & Zengin, 2003b). Bununla birlikte günümüzde, pozitivist bilimsel geleneğin ve bunun ürettiği eğitim ve rasyonel düşünce sisteminin, sanayileşme ve şehirleşmenin, sekülerizasyon-modernizasyon sürecinin, nihayet değişen din anlayışlarının etkisiyle, özellikle dinî emir ve yasaklarının tarihsel bir bağlamda değerlendirilmesi durumu ortaya çıkmış; bu da dinî inançların, dinî taleplerin ve dinî değerlerin yeteri kadar içselleştirilemediği bir durumu beraberinde getirmiştir. Başka bir deyişle bu süreçte dinin içselleştirilmesinde ciddi sorunlar yaşanmış ve hâlâ yaşanmaya devam etmektedir.

İnanan insanların temelde dini nasıl algılandıkları meselesi başta olmak üzere, merkezî tutumlarının dinden beslenip beslenmemesi ve bunları belirleyen faktörler (ebeveynin dinsel hayatla ilişkisi ve bunun çocuk üzerindeki etkileri, yakın sosyal çevrenin etkileri, ilk öğretimden üniversiteye kadar alınan eğitimin içeriği, bu süreçte model alınan kişiler, bireysel ve toplumsal anlamıyla dinî sosyalleşme, bireysel dinî tecrübeler, geleceğe

⁴ Uysal'ın (2006) İstanbul, Bursa, Konya, Adana ve Tekirdağ'da 17-76 yaş arası (yaş ort. 33) 283 kadın 364 erkekten oluşan toplam 647 kişi üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada tespit edilmiştir ki, dinin etki boyutu (ort: 3.32) inanç boyutundan (ort: 3.85) sonra; fakat dinî tecrübe (ort: 2.57) ve ibadet (ort: 2.55) boyutundan önce yer almaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: Müslüman Türk dindarlığında kişisel ve toplumsal hayat düzenlerken dinî inanca bağlı olarak dinin etkisi kuvvetlice hissedilmektedir. Hatta bu durum inançlı olduğu halde ibadetlerini yapmayan kişilerde de gözlenmektedir.

yönelik beklentiler, korkular, arayışlar vb.) dinin etkisini hissetme düzeylerini etkileyebilir. Bu etki bazen genel ve yaygın, bazen de özel ve yoğun bir şekilde hissedilebilir. Özellikle geleneksel toplumlarda dinî hayatın, sosyo-kültürel dindarlık formları çerçevesinde yaşandığı söylenebilir. Geleneksellikten moderniteye doğru değişim gösteren ancak ne eskisi kadar geleneksel kalabilen ne de arzulanan ve hedeflenen tarzda modern olabilen tranzisyonel (geçiş) toplumlarda ise sosyo-kültürel dindarlıkla bireysel dindarlık arasında gelgitler yaşanabilir. Ancak şu hususu önemle vurgulamak gerekir ki; bireysel dindarlığın sosyo-kültürel bir tarafı, sosyo-kültürel dindarlığın da bireysel bir yönü vardır. Bu anlamda söz konusu her iki dindarlık formu birbirini dışlamamaktadır. Ama genel çizgileri itibarıyla sosyo-kültürel dindarlık dışardan; bireysel dindarlık ise içerden gelen bir güdülenmeye bağlı olarak şekillenmektedir. Güdülenmenin asıl kaynağı nereden gelirse gelsin dindarlık ortaya çıktıktan sonra onun beslendiği kaynağa bağlı olarak bir tarafının ön plana çıktığı görülebilir. Bu durum, diğerinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Çünkü sadece içte yaşanan, tutum ve davranışlara yansımayan, belirli bir zihniyet ve dünya görüşü üretmeyen din ve dindarlık işlevsel değerini büyük oranda kaybetmiş demektir. Hökelekli'nin (2005: 77) ifadeyle söyleyecek olursak, işlevlerini yitirmiş bir dinin varlığını devam ettirmesi ise mümkün değildir.

Beit-Hallahmi ve Argyle'ye (1997) dayanarak özetlenecek olursa, dinin bireysel ve toplumsal hayata etkisinin oldukça geniş bir yelpazede hissedildiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda gerek ferdin ruh ve beden sağlığı üzerinde gerekse toplumun sağlıklı bir şekilde varlığını devam ettirmesinde olumlu tesiri olan dinî inanç ve değerler, alkol ve uyuşturucu kullanımından intihara, cinsel hayatın biçimlenmesinden evlenme ve boşanmaya, gruplar arası ilişkilerden başkalarına yardım etmeye kadar pek çok hususta tutum ve davranışları etkileyebilmektedir.

Araştırma

Amaç ve Sınırlılıklar

Bu araştırmanın iki temel amacı vardır: *Birincisi*, dinin etkisini hissetme düzeyini dikkate alan bir dindarlık ölçeği geliştirmek, *ikincisi* ise geliştirilen bu ölçekle üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeylerini incelemektir. Bu sebeple öncelikle teklif edilen ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılacaktır. Bu açıdan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sadece yüksek tahsil yapan öğrencilerle sınırlıdır. Bu sınırlılık elde edilen bulgular için de geçerlidir.

Hipotezler

I- Cinsiyet farklılıkları çerçevesinde kızlar erkeklere nispetle dinin etkisini daha fazla hissedeceklerdir.

II- Gelir düzeyine göre dinin etkisini hissetme durumu farklılaşacak olup, ekonomik düzeylerinin orta seviyede olduğunu söyleyenler, alt ve üst seviyede olduğunu söyleyenlere nispetle, dinin etkisini daha fazla hissedecektir.

III- Yaşlara göre dinin etkisini hissetme düzeyi farklılaşacak olup yaşın ilerlemesiyle dinin etkisini hissetme düzeyi azalacaktır.

IV- Öğrenim görülen bölüme göre dinin etkisini hissetme düzeyi farklılık gösterecektir. Bu bağlamda yüksek seviyede din eğitimi alan öğrencilerin diğer bölümlerden farklılaşacağı ön görülmektedir.

V- Gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi "dine önem verme" düzeylerine göre farklılık gösterecektir. Dine önem verme düzeyi arttıkça dinin etkisini hissetme düzeyi de artacaktır.

VI- Öğrencilerin öznel dindarlık algıları dinin etkisini hissetme düzeylerini farklılaştıracaktır.

Yöntem

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni Çukurova Üniversitesi lisans öğrencileridir. Örneklem basit tesadüfi yöntemle seçilmiştir. Bu çerçevede, kampus içerisinde bulunan fakülte/bölüm öğrencilerinden 418'i (% 49.8) kadın; 422'si (% 50.2) erkek olmak üzere toplam 840 kişi üzerinde anket uygulanmıştır. Örneklem yaş aralığı 17-31 olup yaş ortalaması 21.07'dir (ss. 2.08).

	Fakülte / Bölümler	n	%
1	Eğitim Fakültesi	139	16.5
2	Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü (İng.- Fr. -Alm.)	85	10.1
3	Ziraat Fakültesi	81	9.6
4	Tıp Fakültesi	67	8.0
5	Mimarlık-Mühendislik Fakültesi	64	7.6
6	İlahiyat Fakültesi	86	10.2
7	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	127	15.1
8	Fen-Edebiyat Fakültesi Fizik, Kimya ve Biyoloji Bölümü	89	10.6
9	Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	52	6.2
10	Su Ürünleri Fakültesi	50	6.0
	TOPLAM	840	100.0

Tablo 1'e göre uygulamaya katılan öğrencilerin % 16.5'i Eğitim Fakültesi'nde; % 10.1'i Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümünde; % 9.6'sı Ziraat Fakültesi'nde; % 8.0'ı Tıp Fakültesi'nde; % 7.6'sı Mimarlık-Mühendislik Fakültesi'nde; % 10.2'si İlahiyat Fakültesi'nde; % 15.1'i İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde; % 10.6'sı Fen Edebiyat Fakültesi Fizik, Kimya ve Biyoloji Bölümlerinde; % 6.2'si Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde; % 6.0'ı ise Su Ürünleri Fakültesi'nde öğrenimlerine devam etmektedir.

Ölçme Araçları: Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği

Bu çalışmada sosyo-demografik bilgilerle birlikte 17 tutum maddesinden oluşan likert tipi “*Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği*” kullanılmıştır. Her madde “*kesinlikle katılmıyorum*”, “*katılmıyorum*”, “*katılıyorum*” ve “*tamamen katılıyorum*” şeklinde kuvvet itibarıyla en olumsuzdan en olumlu olana doğru sıralanmış olup puanlaması 1, 2, 3 ve 4 puan şeklinde yapılmıştır.

Stark ve Glock’tan (1969; Glock, 1982; 1998) hareketle geliştirmeye çalışılan “*Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği*” ilk olarak Yapıcı ve Zengin (2003b) tarafından tasarlanmış ve Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde uygulanmıştır. İlk şekliyle 19 sorudan oluşan bu ölçek, faktör analizine tabii tutulmuş ve onun beş faktörde toplandığı görülmüştür. Ölçeği daha homojen bir hale getirmek için önce 12 ve 19; daha sonra da 9, 10, 11, 17 ve 18. sorular ölçekten çıkartılarak yeniden faktör analizi uygulanmış, neticede ölçeğin varyansın % 37.82’sini oluşturan tek faktörde toplandığı görülmüştür. Her bir maddenin faktör yük değerleri .52 ile .79 arasında değişiklik gösteren bu ölçeğin Alpha katsayısı .84 olarak çıkmıştır. Bu haliyle ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde uygulanması açısından geçerli ve güvenilir olan bu ölçeğe dayanarak yüksek seviyede din eğitimi alan öğrencilerin dinin etkisini hissetme düzeyleriyle psiko-sosyal uyum göstergeler arasındaki ilişki araştırılmıştır. (Yapıcı & Zengin, 2003b).

Sadece yüksek seviyede din eğitimi alan ilahiyat fakültesi öğrencileri, yani homojen bir grup üzerinde gerçekleştirilen bir uygulamaya dayanarak yapılan faktör analiziyle geçerli, Alpha testi ile de güvenilir kabul edilen bir ölçeğin üniversitenin diğer bölümlerinde okuyan öğrenciler, yani heterojen bir grup üzerinde uygulanmasının sakıncalı olduğu aşıkardır. Bu sebeple söz konusu ölçek daha evvel faktör analizine tabii tutulmamış gibi düşünülerek mevcut 19 maddesiyle yeniden uygulanmıştır*. Ölçeğin KMO değeri .966; Bartlett Test değeri ise 10173.061 çıktığı için faktör analizine geçilmiştir.

* Bu süreçte maddelerin içeriklerine dokunulmamış sadece dil bilgisi açısından yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 2:					
<i>Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği'nin İlk Uygulamadaki Faktör Yük Değerleri</i>					
No	MADDE İÇERİĞİ	Faktörler		Ortalama puan	Standart Sapma
		Fak. 1	Fak. 2		
1.	İnsanlar günlük hayatlarını dine göre şekillendirmelidir.	.84	.15	2.61	.97
2.	Dindar nesiller yetiştirmek gerekir.	.86	-	2.82	.98
3.	Evleneceğim kişinin dindar olmasını tercih ederim.	.87	-	2.80	1.02
4.	Erkeklerle kadınların tokalaşması dinimizce sakıncalıdır.	.74	.29	2.18	1.08
5.	Dinen haram olduğu için içki içmem.	.83	-	2.83	1.12
6.	Arkadaşlarımın dindar olmasını tercih ederim.	.72	.19	2.31	.94
7.	Evlilik dışı cinsel deneyimler haram olduğu için bu tür fiillere yaklaşmam.	.78	-	2.92	1.10
8.	Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider.	.73	-	2.68	.93
9.	Yardım talep edenlere Allah rızası için yardım ederim.	.66	-.34	3.14	.89
10.	Dünyada sıkıntı altında kalan Müslümanların durumu beni üzer.	.61	-.38	3.37	.80
11.	Domuz yağı içeren ürünleri kullanmak da bir sakınca görmem.	.57	-.29	3.35	.96
12.	Dinî inançlarım siyasi görüşümü etkilemez.	.38	.62	2.22	1.05
13.	Kadın erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulmalıdır.	.84	-	2.71	.99
14.	Dinin emir ve yasaklarına dikkat eden bir insan saygıdeğer kabul edilmelidir.	.73	-	2.73	.98
15.	Kız kardeşimin Müslüman olmayanlarla evlenmesine müsaade etmem.	.77	-	2.69	1.15
16.	Müslüman olmayan bir kişiyle evleneceksem onun Müslüman olmasını isterim.	.80	-	2.89	1.10
17.	Hıristiyanlar tarafından kurban edilen bir hayvanın etini yemem.	.68	.15	2.46	1.10
18.	Davranışlarımı Allah'ın her yerde beni gördüğü bilinciyle yapmaya gayret ederim	.69	-.28	3.01	.89
19.	İnsanlarla ilişkilerde temel referans din olmamalıdır.	.27	.42	2.07	1.01

Tablo 2'ye göre *Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği* iki faktör içermektedir. Varyansın % 51.85'i birinci faktörde, % 6.10'u ise ikinci faktörde toplanmıştır. Birinci faktörü oluşturan 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17 ve 18. tutum cümleleri doğrudan dinin etkisini göstermektedir. İkinci faktörü oluşturan 12. madde sekülerleşme-modernizasyon sürecinde

Yeni Bir Dindarlık Ölçeği

dindarlığın siyasal hayata etkisinin azaldığını, bu sebeple siyasal tercihlerle dinsel inançlar arasındaki ilişkinin zayıflayarak siyasî görüşlerin dinden beslenmediğini ortaya koyan bir muhtevaya sahiptir. 19. madde ise hem sekülerizasyon-modernizasyon sürecinde sosyal ilişkilerin artık dinsel bir referansla gerçekleşmediğini hem de günümüzde insanlar arası ilişkilerin temelde dinden beslenmediğini, bilakis bunun sosyal, kültürel ve bireysel faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Ölçeği tek boyutlu ve homojen bir hale getirmek için söz konusu iki madde (12 ve 19) çıkarılmış ve ölçeğin yeniden KMO (.966) ve Bartlett Test değerlerine (9924.623) bakılarak tekrar faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 3:		
<i>Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği'nin İkinci Uygulamadaki Faktör Yük Değerleri</i>		
	Madde İçeriği	Faktör Yük Değeri
1	İnsanlar günlük hayatlarını dine göre şekillendirmelidir	.84
2	Dindar nesiler yetiştirmek gerekir	.86
3	Evleneceğim kişinin dindar olmasını tercih ederim	.87
4	Erkeklerle kadınların tokalaşması dinimizce sakıncalıdır	.73
5	Dinen haram olduğu için içki içmem	.83
6	Arkadaşlarımın dindar olmasını tercih ederim	.71
7	Evlilik dışı cinsel deneyimler haram olduğu için bu tür fiillere yaklaşmam	.78
8	Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider	.73
9	Yardım talep edenlere Allah rızası için yardım ederim	.66
10	Dünyada sıkıntı altında kalan Müslümanların durumu beni üzer	.62
11	Domuz yağı içeren ürünleri kullanmak da bir sakınca görmem	.58
12	Kadın erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulmalıdır	.84
13	Dinin emir ve yasaklarına dikkat eden bir insan saygıdeğer kabul edilmelidir	.73
14	Kız kardeşimin Müslüman olmayanlarla evlenmesine müsaade etmem	.77
15	Müslüman olmayan bir kişiyle evleneceksem onun Müslüman olmasını isterim	.81
16	Hristiyanlar tarafından kurban edilen bir hayvanın etini yemem.	.68
17	Davranışlarımı Allah'ın her yerde beni gördüğü bilinciyle yapmaya gayret ederim	.69

Tablo 3'deki sonuçlara bakılacak olursa 12 ve 19. sorular ölçekten çıkarıldığı zaman hem ölçek daha homojen hale gelmekte hem de ölçekteki diğer soruların faktör yük değerleri yükselmektedir. Bu haliyle varyansın % 56.80'inin tek faktörde toplandığı, maddelerin faktör yük değerlerinin ise .58 ile .87 arasında değiştiği görülmektedir. Böylece ölçek tek faktörde toplanmış olmaktadır. Bu da son haliyle toplam 17 maddeden oluşan ölçeğin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ölçek maddelerini faktör yük değerlerinden hareketle değerlendirecek olursak, dörtlü bir sınıflama yapabilmek mümkündür:

I- Faktör Yük Değerleri .89 ile .80 Arasında Olanlar: Bu kategoride yer alan maddeler (sırasıyla: 3, 2, 12, 1, 5 ve 15) diğer maddelere nispetle, gençlerin dinin etkisini hissetme düzeylerini tespit etmede öncelikli bir değere sahiptir. Çünkü *"Evleneceğim kişinin dindar olmasını tercih ederim."* (.87); *"Dindar nesiller yetiştirmek gerekir."* (.86); *"Kadın-erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulmalıdır."* (.84); *"İnsanlar günlük hayatlarını dine göre şekillendirmelidir."* (.84); *"Dinen haram olduğu için içki içmem."* (.83) ve *"Müslüman olmayan birisiyle evleneceksem onun Müslüman olmasını isterim."* (.81) şeklinde ifade edilen bu maddeler, faktör yük değerleri itibarıyla hedeflenen olguyu ölçme kabiliyetine sahip görünmektedirler. Dikkat edilecek olursa, burada söz konusu edilen maddeler muhteva itibarıyla birbirini tamamlar mahiyettedir. Çünkü gay-i müslim birisi ile evlenileceği zaman onun Müslüman olmasını isteyen ya da bir Müslüman ile evlenilecekse onun inançlarını yaşayan bir birey, yani dindar olmasını tercih eden, bu bağlamda dindar nesiller yetiştirmenin gerekli olduğuna inanan bir kişide günlük hayatını dinî inançlarına göre şekillendirme arzusu canlı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Esasen bu arzu kadın-erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulması ve dinde haram kabul edildiği için içki içilmemesiyle de yakından ilişkilidir.

II- Faktör Yük Değerleri .79 ile .70 Arasında Olan Maddeler: Sırasıyla 7, 14, 4, 13, 8 ve 6. maddeler hedeflenen olguyu ikinci dereceden ölçme kabiliyetine sahiptir. Bu bağlamda *"Evlilik dışı cinsel deneyimler haram olduğu için bu tür fiillere yaklaşmam."* (.78); *"Kız kardeşimin Müslüman olmayanlarla evlenmesine müsaade etmem"* (.77); *"Erkeklerle kadınların tokalaşması dinimizce sakıncalıdır."* (.73); *"Dinin emir ve yasaklarına riayet eden kişi saygı değer kabul edilmelidir."* (.73); *"Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider."* (.73) ve *"Arkadaşlarımla dindar olmasını tercih ederim."* (.71) şeklinde ifade

edilen maddeler dinin birey üzerindeki etkisini ortaya koyacak mahiyettedir. Burada sözü edilen maddelerden “Kız kardeşimin Müslüman olmayanlarla evlenmesine müsaade etmem.” ile birinci kategoride geçen “Müslüman olmayan birisiyle evleneceksem onun Müslüman olmasını isterim.” ifadesi, vurgulama açısından aynı gayeye matuftur. Keza; “Evlilik dışı cinsel deneyimler haram olduğu için bu tür fiillere yaklaşmam.” ve “Erkeklerle kadınların tokalaşması dinimizce sakıncalıdır.” cümleleri de yine birinci kategori içerisinde yer alan “Kadın-erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulmalıdır.” maddesiyle yakından ilişkilidir. İkinci kategoride değerlendirilen “Arkadaşımın dindar olmasını tercih ederim.” maddesi ile yine birinci kategoride yer alan “Dindar nesiller yetiştirmek gerekir.” maddesi farklı çağrışımlar yapsa da, temelde, sosyal ilişkilerde dinin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. “Dinin emir ve yasaklarına riayet eden kişi saygı değer kabul edilmelidir.” ile “Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider.” maddeleri faktör yük değerleri itibarıyla, ölçeğin geçerliliği açısından yeterli olmakla birlikte, muhteva açısından dindarlığın farklı boyutlarına atıf yapıyor olarak algılanabilir. Bu bağlamda dinin mensuplarından talep ettiği şeylere riayet eden kişilerin saygı değer olarak algılanması, sadece hümanist ve demokrat bir düşüncenin ürünü olarak düşünülebilir ve bu haliyle meselenin dinin etkisini hissetmekle ilişkisinin olmadığı söylenebilir. Ancak dikkat edilecek olursa, burada da hem emir hem de yasaklar açısından dinin taleplerine uygun davranan kişilerin, rasyonel düşünce, pozitif bilim anlayışı, seküler hayat ve bunların beraberinde getirdiği modernist görüşlerle eleştirilmemesi, kınanmaması söz konusudur. Bu ise dini önemli kabul ederek, dinin etkisini hissederek dindara saygı duyma anlamına gelmektedir. Sonra bu saygı sadece dinini yaşayan ya da yaşamaya çalışan diğer insanlara yönelik değildir, aynı zamanda bu ifadeyle birey kendi dindarlığına da saygı gösterilmesini istemektedir. “Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider.” maddesi de bir yönüyle dış güdümlü bir dindarlığı çağırırsa da, temelde dinî yaşayışın davranışlara yansıdığını ve bunun sosyal çevre tarafından onaylandığını ortaya koyacak mahiyettedir. Dolayısıyla bu da dinin etkisini hissetmekle yakından ilişkilidir.

III- Faktör Yük Değerleri .69 - .60 Arasında Olanlar. Sırasıyla; 17, 16, 9 ve 10. maddeler bu grupta yer almaktadır. Grubun en kuvvetli maddesi “Davranışlarımı Allah’ın her yerde beni gördüğü bilinciyle yapmaya gayret ederim.” (.69) şeklinde dile getirilen maddedir. İnancın içten bir güdülenmeyle fert üzerindeki biçimlendirici etkisini ortaya koyan bu madde

İslami terminolojide ifadesini bulan “*takva*” anlayışına uygun düşmektedir. Esasen İslam dininde bireysel ve sosyal ahlak anlayışının büyük oranda bu bilince bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. “*Hıristiyanlar tarafından kurban edilen hayvanlarının etini yemem.*” (.68) maddesinde ise yine İslamî *takva* anlayışından kaynaklanan ihtiyatlı bir yaklaşım söz konusudur. Kesilen hayvanın ne olduğu, nasıl kesildiği vs. hususlar ferdin dinî duyarlılığını ortaya çıkarmaktadır. Bu grup içerisinde yer alan “*Yardım talep edenlere Allah rızası için yardım ederim.*” (.66) maddesi ise hem sosyo-kültürel bir dindarlık formunu, hem de bunun alışkanlık haline gelmesini ifade eden bir muhtevaya sahiptir. Kuşkusuz bireysel sebepler, bu bağlamda acıma duygusu, merhamet etme, şefkat gösterme ve koruma arzusu da bu tür bir düşüncenin oluşumunu destekleyebilir. Ancak cümlede geçen “*Allah rızası*” ifadesi muhtaç olanlara yapılacak yardımların sosyokültürel ve bireysel faktörlerden etkilense de bunların temelde din duygusundan beslendiğini ortaya koyacak mahiyettedir. Bu kapsamdaki dikkat çeken diğer bir ifade de “*Dünyada sıkıntı altında kalan Müslümanların durumu beni üzer.*” (.62) şeklinde dile getirilmiştir. Kuşkusuz burada da Müslümanların sıkıntı çekmeleri dış gruplar tarafından uygulanan sömürgeci politikalar ve küreselleşme süreci, iç grubun da geri kalmışlığı, tembelliği, vurdumduymazlığı vs. ön plana çıkarılabilir. Hatta insancıl bir yaklaşımla cümle “*Sıkıntı altında kalan tüm insanların durumu beni üzer.*” şeklinde de algılanabilir. Esasen böyle algılandığı zaman kısmen dinin etkisini de içermekle birlikte daha bireysel bir yaklaşım mevcuttur. Fakat dünyada çok çeşitli sıkıntılara maruz kalanlar temelde “Müslümanlarla”, yani aynı kimliği paylaştığı diğer insanlarla sınırlandırılırsa ve bu durum ciddi bir üzüntü kaynağı olarak algılanırsa, dinin etkisi hissediliyor demektir.

ıv- *Faktör Yük Değeri .59 ile .50 Arasında Olanlar: “Domuz yağı içeren ürünleri kullanmak da bir sakınca görmem.”* (.58) şeklinde ifade edilen cümle ölçekte kullanılacak faktör yük değeri en düşük olan maddedir. Aslında ölçek için sorular geliştirirken bunun hedeflenen olguyu ölçmede daha ayırıcı bir vasfa sahip olacağı kanısındaydık. Ancak faktör analizi beklediğimiz sonucu çıkarmamıştır. Kanaatimizce bu durum, dinî bir yasağın toplum ve kültür tarafından çok kuvvetli bir şekilde içselleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Esasen toplumda domuzla yönelik olumsuz tavır temelde dinden beslenmiş olsa da, aynı zamanda bu durum sosyo-kültürel yapının ayırıcı bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimlik itibarıyla Müslüman olan bireyler dinî yaşantıları itibarıyla birbirlerinden çok farklı olsalar da, toplumun kolektif belleğinde bulunan olumsuz domuz imgesini daha küçük yaşlarda, özellikle

Yeni Bir Dindarlık Ölçeği

sosyalleşme sürecinde öğrenmektedirler. Söz konusu bu imge sadece kognitif bir bilgi olarak kalmamakta, aynı zamanda hem duygulara hem de davranışlara yansımaktadır. Bu da, ister dindar olsun ister olmasın, Müslüman kimliğini taşıyanların domuza yönelik olumsuz bir tepki geliştirmesine sebep olmaktadır.

Tablo 4

Maddelerin Birbirleriyle ve Toplam Puanla Korelasyonu

	Top. Puan	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Top. puan	-	.83*	.86*	.87*	.74*	.83	.72*	.78*	.73*	.66*	.62*	.59*	.84*	.74*	.78*	.81*	.69*	.69*
1	.83*	-	.78*	.77*	.66*	.66*	.59*	.63*	.59*	.49*	.44*	.42*	.70*	.59*	.61*	.64*	.52*	.53*
2	.86*	.78*	-	.83*	.63*	.71*	.61*	.65*	.60*	.51*	.50*	.45*	.71*	.60*	.63*	.63*	.55*	.56*
3	.87*	.77*	.83*	-	.62*	.70*	.63*	.66*	.65*	.51*	.48*	.51*	.72*	.61*	.64*	.68*	.55*	.56*
4	.74*	.66*	.63*	.62*	-	.65*	.54*	.57*	.46*	.39*	.37*	.32*	.63*	.48*	.54*	.56*	.53*	.41*
5	.83*	.66*	.71*	.70*	.65*	-	.55*	.73*	.52*	.54*	.47*	.41*	.69*	.56*	.64*	.67*	.53*	.54*
6	.72*	.59*	.61*	.63*	.54*	.55*	-	.53*	.55*	.40*	.36*	.38*	.57*	.54*	.51*	.52*	.50*	.44*
7	.78*	.63*	.65*	.66*	.57*	.73*	.53*	-	.52*	.47*	.45*	.39*	.66*	.51*	.55*	.62*	.47*	.52*
8	.73*	.59*	.60*	.65*	.46*	.52*	.55*	.52*	-	.50*	.40*	.43*	.61*	.56*	.50*	.53*	.40*	.52*
9	.66*	.49*	.51*	.51*	.39*	.54*	.40*	.47*	.50*	-	.54*	.40*	.52*	.47*	.47*	.48*	.38*	.53*
10	.62*	.44*	.50*	.48*	.37*	.47*	.36*	.45*	.40*	.54*	-	.41*	.49*	.43*	.46*	.46*	.36*	.46*
11	.59*	.42*	.45*	.51*	.32*	.41*	.38*	.39*	.43*	.40*	.41*	-	.47*	.40*	.42*	.46*	.34*	.43*
12	.84*	.70*	.71*	.72*	.63*	.69*	.57*	.66*	.61*	.52*	.49*	.47*	-	.62*	.61*	.64*	.54*	.58*
13	.74*	.59*	.60*	.61*	.48*	.56*	.54*	.51*	.56*	.47*	.43*	.40*	.62*	-	.54*	.55*	.52*	.50*
14	.78*	.61*	.63*	.64*	.54*	.64*	.51*	.55*	.50*	.47*	.46*	.42*	.61*	.54*	-	.75*	.55*	.48*
15	.81*	.64*	.63*	.68*	.56*	.67*	.52*	.62*	.53*	.48*	.46*	.46*	.64*	.55*	.75*	-	.58*	.52*
16	.69*	.52*	.55*	.55*	.53*	.53*	.49*	.47*	.40*	.38*	.36*	.34*	.54*	.52*	.55*	.58*	-	.41*
17	.69*	.53*	.56*	.56*	.41*	.54*	.44*	.52*	.52*	.53*	.46*	.43*	.58*	.49*	.48*	.52*	.41*	-

Tablo 4'de de izlenebileceği üzere, ölçeğin iç tutarlılığını ortaya koyma açısından gerek maddeler arasında, gerekse her bir madde ile toplam puan arasında $p < .01$ düzeyinde olumlu bir ilişki tespit edilmiştir.

Bulgular kısmında izleneceği üzere, ölçeğin farklı gruplar üzerinde uygulanmasından elde edilen sonuçlar da geçerli olduğunu göstermektedir. Zira özellikle gençlerin dine önem verme düzeyleri (Tablo 11), öznel dindarlık algıları (Tablo 14) ve yüksek seviyede din öğretimi yapan İlahiyat Fakültesi öğrencileriyle diğerleri arasındaki farklılık (Tablo 8), ölçeğin farklı gruplar üzerinde farklı sonuçlar verdiğini, dolayısıyla olguyu hassas bir biçimde ölçme açısından geçerli olduğunu ortaya koyacak mahiyettedir.

Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı .95'tir. Homojenlik endeksini gösteren bu değer 17 sorudan oluşan bu ölçeğin güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır. Yarıya bölme tekniği ile yapılan korelasyondan elde edilen bulgu da ölçeğin güvenilir olduğunu teyit etmektedir (bkz. Tablo 5). Çünkü ölçeğin birinci kısmı ile ikinci kısmı arasında ($r=.91$) $p<.01$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5			
<i>Ölçeğin Her İki Yarısının Birbiriyle Korelasyonu</i>			
	n	r	p
Ölçeğin birinci kısmı & Ölçeğin ikinci kısmı	839	.91	.000

On yedi soruluk dinin etkisini hissetme ölçeğinden alınabilecek en yüksek puan 68, en düşük puan ise 17'dir. Puan ranjı 51 olup alınabilecek ortalama puan 42.30'dur. Standart sapması 12.79'dur. Buna göre ortalama puanın üzerine çıkanların dinin etkisini hissetme eğiliminde oldukları varsayılmaktadır. Örneklemin ölçekten aldığı ortalama puan ise 47.50'dir. Bu da üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme açısından ortalamanın üstüne çıktığı anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle din; gerek bizzat kendi biçimlendirici etkinliğiyle, gerekse bütünleştiği sosyo-kültürel yapının şekillendirici gücüyle, dindar olsun ya da olmasın Müslüman kimliğini benimsemiş gençlerin bireysel hayatları ve sosyal ilişkilerini anlamlandırmakta ve düzenlemektedir. Bu noktada gençlerin bir kısmının dinin etkisini kuvvetlice ve açıkça; bir kısmının ise daha zayıf ve örtük bir şekilde hissettikleri söylenebilir.

Verilerin Çözümlemesinde Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği ile toplanan veriler SPSS for Windows 12 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Bu çerçevede parametrik testlerden t-testi, eşli t-testi, korelasyon, tekyönlü varyans analizi (ANOVA) ve Post hoc (Scheffe) testleri uygulanmıştır⁵. Ulaşılan sonuçlar yorumlanırken dinî hayatın çok boyutlu olduğu düşüncesinden hareket edilmiş, böylece modern dünyada dindarlık biçimlerinin yeni bir yapı ve muhteva kazandığı fikri ön plana çıkarılmıştır. Stark ve Glock'un (1969; Glock, 1982; 1998) düşüncelerinden ziyadesiyle yararlanan bu süreçte, zaman zaman "sosyal kimlik kuramı"ndan da (Tajfel, 1972; Tajfel & Turner, 1986; Turner, 1979) destek alınmıştır.

Bulgular

Cinsiyet farklılıklarının özellikle dinsel yaşantı üzerinde yapılan çalışmalarda bağımsız bir değişken olarak kullanılması kadın ve erkek dindarlığının birbirinden farklılaşma eğilimi gösterdiği düşüncesine dayanmaktadır. Her ne kadar ampirik bulgular eğrisel bir karakter arz etse de konuyla ilgili teorik öngörüler genelde kadınların daha dindar olma eğilimi gösterdiği yönündedir⁶. Esasen bu düşünceden hareketle *yüksek öğrenim gören kız ve erkek öğrenciler arasında dinin etkisini hissetme açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkacağı, bu bağlamda kız öğrencilerin erkeklere nispetle dinin etkisini daha fazla hissedecekleri* ileri sürülmüştü (Hipotez 1).

Tablo 6						
<i>Cinsiyete Göre Dinin Etkisini Hissetme (t-testi)</i>						
Cinsiyet	n	x	ss	sd	t	p
Kız	417	47.00	13.04	837	-1.113	.266
Erkek	422	47.99	12.54			

⁵ Ölçek geliştirme aşamasında ise; iç tutarlılık ve faktör analizi tekniklerinden yararlanılmıştır.

⁶ Konuyla ilgili bulgu ve değerlendirmelerin kısa bir özeti "*tartışma ve sonuç*" kısmında verilmiştir.

Tablo 6'ya göre kız öğrenciler ortalama 47.00, erkek öğrenciler ise ortalama 47.99 puan almış görünmektedirler. Her ne kadar erkeklerin puanı kızlardan cüzi miktarda daha yüksek olsa da, t-testi sonucuna göre, cinsiyetler arasındaki bu farklılık anlamlılık düzeyine erişmemektedir ($p > .05$). Bu sonuç, ilgili hipotezin desteklenmediği anlamına gelmektedir. Buradan hareketle ister bay isterse bayan olsun üniversiteli gençlerin dinin gündelik hayata ve beşerî ilişkilere etkisini benzer şekilde hissettikleri söylenebilir. Üstelik ölçekten alınması muhtemel ortalama puan 42.30 iken, hem erkekler (ort: 47.99) hem de kızlar (ort: 47.00) ölçekten alınabilecek ortalamanın üstüne çıkmışlardır. Bu durum, ister ibadet etsinler ister etmesinler, gençlerin dinin etkisini canlı bir şekilde hissettiklerini ortaya koyacak mahiyettedir. Kanaatimizce bu da normatif bir karakter arz eden İslam dininin sosyo-kültürel yapıyla harmanlanmasından, yani toplumsal yapıda din ile kültürün sarmaş dolaş bir halde bulunmasından kaynaklanmış olabilir. Çünkü Müslüman toplumlarda dinî olan hususlar çoğu kere kültürel bir form altında tezahür etmekte, hatta dinî ve kültürel olan pek fazla ayrıştırılmadan benimsenmektedir.

Bireysel dindarlığın farklı bir yapı ve muhteva kazanmasında sadece cinsiyetlerin değil, ailenin gelir düzeyinin de etkili olduğu düşünülebilir. Esasen din bilimleri alanında yapılan çeşitli çalışmalarda bireylerin sosyo-ekonomik durumlarının onların dinî yaşayış biçimlerini nasıl ve ne yönde etkilediği araştırma kapsamına alınmaktadır. Bu bağlamda, *“orta gelir düzeyine sahip olanların üst ve alt gelir düzeyine sahip olanlara nispetle dinin etkisini daha fazla hissedecekleri”* öngörülmüştür (Hipotez 2)

Tablo 7'deki verilere göre, *“orta”* seviyede gelir düzeyine sahip olanlar dinin etkisini en fazla hissedenlerdir (ort: 48.91). Söz konusu bu etkiyi en az hissedenlerse ekonomik açıdan *“üst”* düzeyde olanlardır (ort: 41.51). *“Alt”* gelir grubunda olanlar ise bu iki kategori arasında yer almaktadır (ort: 47.61). Tek yönlü ANOVA sonuçları gruplar arasındaki bu farklılığın $p < .05$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaştığını ortaya koymaktadır. Post hoc (Scheffe) analizine göre bu durum; *üst* gelir düzeyiyle *orta* ve *alt* gelir düzeyi arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. *Alt* grupla *orta* grup arasında ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bununla birlikte gerek aldıkları puan ortalamaları, gerekse gruplar arasında ortaya çıkan farklılıklar göstermektedir ki, *orta* gelir düzeyini oluşturanlar dinin etkisini daha fazla hissetme eğilimindedirler. Bu da 2 nolu hipotezin kısmen desteklendiği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle *“orta”* gelir düzeyinde olanlar *“alt”* gruptan farklılaşmamış olduğu halde *“üst”*

Yeni Bir Dindarlık Ölçeği

gruptan anlamlı bir biçimde farklılaşmıştır. Beklentiler ise orta grubun hem *alt* hem de *üst* grubun ikisinden de farklılaşacağı yönündeydi. Elde edilen veriler ise bu ikili beklentinin sadece birisini teyit edici mahiyettedir. Bu sonuçlar ortaya koymaktadır ki, orta halli olanlar (ort: 48.91) ve alt gelir düzeyinde bulunanlar (ort: 47.61) ortalama ölçek puanı olan 42.30'un üstüne çıkmışlardır. Üst gelir seviyesinde olanlar ise 41.51 ortalama puan ile ölçek ortalamasının biraz altında kalmıştır.

Tablo 7						
<i>Gelir Düzeyine Göre Dinin Etkisini Hissetme</i>						
	Gelir Düzeyi	n	x	ss		
1	Alt	69	47.61	13.27		
2	Orta	627	48.91	11.94		
3	Üst	138	41.51	14.39		
	Toplam	834	47.58	12.77		
Tek Yönlü ANOVA	Kareler Top.	sd	Kareler Ort.	F	p	Farklılık
Gruplar Arası	6187.373	2	3093.686	19.829	.000	1 ile 3; 3 ile 1 ve 2 arasında
Grup İçi	129649.904	831	156.017			
Toplam	135837.277	833				

Kuşkusuz gerek yaygın gerekse örgün eğitim insanların zihinsel ve duygusal yapılarını biçimlendirmede etkili olan faktörlerdendir. Bu durum dinî yaşayış için de geçerlidir. Başka türlü söyleyecek olursak, kişi sosyalleşme sürecinde mensubu bulunduğu sosyo-kültürel yapıda carî olan dinî inanış ve uygulamaları önce taklit sonra da benimseme süreçleriyle kendine mal etmeye başlar. Bununla birlikte okul yılları yerine ve durumuna göre hem mevcut sosyalleşme sürecinin devam ettiği hem de yeniden sosyalleşmenin yaşandığı yıllar olarak karşımıza çıkabilir. Bu yargı öncelikle ilk öğretim yılları için geçerlidir. Üniversite dönemi ise yoğun bir şekilde yaşanan ergenlik krizinin sona ermeye başladığı, bununla birlikte ideolojik bakışların, dinî ve ahlakî değerlerin iyice belirginleşmeye başladığı yıllardır.

Bu süreçte aileden alınan dinî eğitim çeşitli boyutlarıyla sorgulanabilir. Özellikle gerek arkadaş grupları gerekse yapılan öğretimin içeriği gençlerin dinî hayatı üzerinde etkili olabilir. Ancak burada tek yönlü ve boyutlu bir etkilenme söz konusu değildir. Bireyin dinî açıdan kişisel geçmişi, geleceğe yönelik bireysel, sosyal ve meslekî tasarımları, eğer ailesinden edindikleri ile aile dışından edindiği dinî bilgiler arasında farklılıklar varsa, bu çatışmayı nasıl çözümleneceği, içinde bulunduğu epistemik cemaatin biçimlendirici etkisi vb. hususlar ferdin kişilik özellikleriyle harmanlanarak onun dinî yaşantısına etki edebilir. Öyleyse kişinin dinî yaşantısının yönü, muhtevası ve şiddetinin, başka faktörlerle birlikte, belirli ölçüde alınan eğitime bağlı olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede kurulan hipotez şu şekildedir: *Farklı bölümlerde yüksek öğrenim gören gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyleri birbirinden farklılaşacak, özellikle yüksek seviyede din eğitimi alan gençler, doğal olarak, yüksek seviyede din eğitimi almayanlara nispetle dinin etkisini daha fazla hissedeceklerdir* (Hipotez 3).

Tablo 8						
<i>Fakültelere / Bölümlere Göre Dinin Etkisini Hissetme</i>						
	Fakülte/Bölüm	n	x	ss		
1	Eğitim Fak.(Sınıf Öğr., Sos. Bil. Öğr., Felsefe Grubu Öğrt.)	139	47.68	12.62		
2	Eğitim Fak. Yabancı Diller Böl. (İng.-Fr.-Alm. Öğrt.)	85	46.98	12.272		
3	Ziraat Fakültesi	80	48.18	10.182		
4	Tıp Fakültesi	67	48.70	10.27		
5	Mimarlık-Mühendislik Fakültesi	64	49.00	11.69		
6	İlahiyat Fakültesi	86	57.38	7.43		
7	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	127	43.18	14.33		
8	Fen-Edebiyat Fak. Fizik, Kimya ve Biyoloji Bölümü	89	44.90	13.67		
9	Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	52	40.98	15.92		
10	Su Ürünleri Fakültesi	50	48.66	9.91		
	Toplam	839	47.50	12.79		
Tek Yönlü ANOVA	Kareler Top.	sd	Kareler Ort.	F	p	Farklılıklar
Gruplar Arası	13954.323	9	1550.480	10.435	.000	6 ile 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9 ve 10 arasında
Grup İçi	123173.427	829	148.581			
Toplam	137127.750	838				

Yeni Bir Dindarlık Ölçeği

Tablo 8'e göre dinin etkisini en fazla hissedenler yüksek seviyede din eğitimi alan İlahiyat Fakültesi öğrencileridir (ort: 57.38). Bu grubu sırasıyla; Mimarlık-Mühendislik Fakültesi (ort: 49.00), Tıp Fakültesi (ort: 48.70), Su Ürünler Fakültesi (ort: 48.66), Ziraat Fakültesi (ort: 48.18), Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ve Felsefe Grubu Öğretmenliği (ort: 47.68); Eğitim Fakültesi Yabancı Diller (İngilizce, Fransızca ve Almanca Öğretmenliği) Bölümü (ort: 46.98), Fen-Edebiyat Fakültesi Fizik, Kimya ve Biyoloji Bölümü (ort: 44.90) ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (ort: 43.18) öğrencileri takip etmektedir. Fakülteler/bölümler içerisinde dinin etkisini en az hisseden grup ise Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileridir (ort: 40.98). Görüleceği üzere bölümler arasında önemli puan farklılıkları mevcuttur. Tek yönlü ANOVA sonuçları söz konusu bu farklılıkların $p < .05$ düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Post hoc (Scheffe) analizi ise bu durumun İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülte ve bölüm öğrencileri arasındaki farklılıktan kaynaklandığı ortaya koymaktadır. Böylece 3 nolu hipotez desteklenmiş olmaktadır. Yani yüksek seviyede din öğretiminin yapıldığı İlahiyat Fakültesi ile seküler eğitim yapılan diğer fakülte öğrencileri arasında var olan farklılıklar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Grup	Yaş	n	x	SS
1	18 yaş ve altı	63	47.13	13.22
2	19 yaş	110	49.82	11.84
3	20 yaş	186	48.22	12.49
4	21 yaş	161	48.19	12.67
5	22 yaş	142	44.81	13.48
6	23 yaş	84	46.24	12.23
7	24 yaş	37	49.11	11.13
8	25 yaş ve üzeri	43	44.07	14.01
	Toplam	826	47.38	12.74

Tek Yönlü ANOVA	Kareler Top.	sd	Kareler Ort.	F	p	Farklılık
Gruplar Arası	2523.211	7	360.459	2.244	.029	19 yaş grubu ile 22 ve 25 yaş grubu arasında
Grup İçi	131417.183	818	160.657			
Toplam	133940.393	825				

Tablo 9'daki verilere göre, gençler arasında dinin etkisini en fazla hissedenler 19 yaşında olanlardır (ort: 49.82). Bunu ise sırasıyla; 24 yaş (ort: 49.11), 20 yaş (ort: 48.22), 21 yaş (ort: 48.19), 18 yaş ve altı (ort: 47.13), 23 yaş (ort: 46.24) ve 22 yaş (ort: 44.81) grubunu oluşturanlar takip etmektedir. Dinin etkisini en az hissedenler ise 25 yaş ve üzerinde olanlardır (ort: 44.07). Görüleceği üzere, dinin etkisini hissetme hususunda yaş grupları arasında çeşitli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre bu durum, $p < .05$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmakta, post hoc (Scheffe) analizi ise bu farklılığın 19 yaş grubu ile 22 ve 25 yaş grubu arasında olduğunu göstermektedir. Esasen 19 yaş dinin etkisinin en fazla hissedildiği, 22 ve 25 yaş ise en az hissedildiği dönemleri oluşturmaktadır. Yaş grupları arasında gözlenen bu farklılığın sadece bahsi geçen üç grup arasında ortaya çıkması, dolayısıyla diğer yaş grupları arasında ilişkisiz sonuçlar elde edilmesi, bizi farklı bir analiz yapmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin yaşı bağımlı değişken olarak alınmış ve yaş ile dinin etkisini hissetme arasındaki korelasyona bakılmıştır.

Tablo 10			
<i>Dinin Etkisini Hissetme İle Yaş Arasındaki İlişki</i>			
	n	r	p
Dinin etkisini hissetme & Yaş	826	-.085	.014

Tablo 10'daki korelasyon analizi göstermektedir ki, yaş ile dinin etkisini hissetme arasında $p < .05$ düzeyinde ters yönlü bir ilişki vardır. Bu şu anlama gelmektedir: Öğrencilerin yaşları arttıkça dinin etkisini hissetme düzeyleri azalmaktadır. Elde edilen bu sonuca göre; "yaşlara göre dinin etkisini hissetme düzeyi farklılaşacak olup yaşın ilerlemesiyle dinin etkisini hissetme düzeyi azalacaktır." şeklinde ifade ettiğimiz 4 nolu hipotez desteklenmiştir.

Kuşkusuz dinin etkisini hissetme, kişinin öznel açıdan dine ne kadar önem verdiği ile yakından alakalıdır. Bu bağlamda dinin önemli kabul edilip edilmemesi, bunun da ötesinde dine ne kadar önem verildiği ya da ne kadar önem verilmediği meselesi, dinin birey üzerindeki etkisinin nasıl ve ne düzeyde olacağını ortaya koyabilir. Bu çerçevede kurulan hipotez; “gençlerin dine önem verme düzeyleri onların dinin etkisini hissetme düzeylerini anlamlı bir biçimde farklılaştıracağı” şeklindedir.

Tablo 11						
<i>Dine Önem Verme Düzeyine Göre Dinin Etkisini Hissetme</i>						
	Din sizin için ne kadar önemlidir?	n	x	ss		
1	Hiç önemli değil	57	24.30	5.67		
2	Biraz önemli	119	34.69	10.35		
3	Önemli	276	45.14	7.74		
4	Çok önemli	387	56.53	7.70		
	Toplam	839	47.50	12.79		
Tek Yönlü ANOVA	Kareler Top.	sd	Kareler Ort.	F	p	Farklılıklar
Gruplar Arası	83335.842	3	27778.614	431.201	.000	1, 2, 3 ve 4 arasında karşılıklı
Grup İçi	53791.908	835	64.421			
Toplam	137127.750	838				

Tablo 10'daki verilere göre, dinin etkisini en fazla hissedenler “*din benim için çok önemlidir*” diyenlerdir (ort: 56.53). Dini “*önemli*” kabul edenler ise dinin etkisini en fazla hisseden ikinci grubu oluşturmaktadır (ort: 45.14). Dini “*biraz önemli*” görenler (ort: 34.69) ve “*din benim için hiç önemli değildir*” diyenler (ort: 24.30) ise ölçekten alınabilecek ortalama 42.30 puanın altında kalmışlardır. Esasen ölçekten alınabilecek en yüksek (68.00) ve en düşük (17.00) puan dikkate alınarak değerlendirilecek olursa, “*din benim için çok önemlidir*” (ort: 56.53) diyenlerle “*hiç önemli değildir*” (ort: 24.30) diyenlerin dinin etkisini hissetme açısından iki farklı uçta yer aldıkları görülecektir. Bu bağlamda dini “*önemli*” (ort: 45.14) görenler, her ne kadar ölçek ortalamasının (42.30) üstünde olsa da, uygulama yapılan örneklemin aldığı ortalama puanın (47.50) altında kalmıştır. Dini “*biraz önemli*” (ort: 34.69)

kabul edenler ise ölçek ortalamasının çok altında yer almaktadır. Görüleceği üzere burada söz konusu edilen her dört grup arasındaki puan farklılıkları oldukça büyüktür. Nitekim tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre bu durum $p < .05$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmaktadır. Post hoc (scheffe) analizi ise bu durumun her dört grup arasında karşılıklı olarak var olan farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu da 5 nolu hipotezin desteklediği anlamına gelmektedir.

Tablo 12 <i>Öznel Dindarlık Algısı ve Dine Önem Verme Düzeyi (Eşli t-testi)</i>						
	n	x	ss	sd	t	p
Gençlerin öznel dindarlık algısı	838	2.35	.78	837	33.529	.000
Gençlerin dine önem verme düzeyi	838	3.18	.92			

Dinin etkisini hissetme, sadece dine önem verme düzeyiyle değil, aynı zamanda öznel dindarlık algısıyla da yakından ilişkilidir. Çünkü genellikle dinin taleplerini yerine getiren kişiler kendilerini dindar olarak algılama eğilimindedirler. Esasen araştırmamızda ortaya çıkmıştır ki, dini “çok önemli” kabul edenler bile kendilerini genelde “dindar” olarak görmektedirler. Tablo 11’deki veriler, ortaya koymaktadır ki, gençlerin “öznel dindarlık” algıları (ort: 2.35) “dine önem verme” düzeylerinden (ort: 3.18) düşüktür. Eşli t-testi analizine göre bu durum anlamlılık seviyesine ulaşmaktadır ($t = 33.529$; $p < .05$). Başka bir deyişle, bireysel olarak dine büyük bir önem ve değer atfeden gençler, kendilerini dindar olarak algılama hususunda ihtiyatlı bir tavır takınmaktadırlar⁷.

⁷ Esasen tablo 11 ve 14’e bakılacak olursa, bu durum betimsel olarak da izlenebilir. Zira her iki tablodaki rakamlar karşılaştırılacak olursa, görülecektir ki; 387 kişi “din benim için çok önemlidir” derken, sadece 33 kişi kendisini “çok dindar” olarak algılamaktadır. 276 kişi dini “önemli” kabul ederken, 348 kişi kendisini “dindar” olarak algılama eğilimindedir. Dini “biraz önemli” görenlerin sayısı 119 iken, “biraz dindarım” diyenler 331 kişiye ulaşmaktadır. Nihayet dini kendileri için “önemli” görmeyenler sadece 57 kişi olduğu halde, kendilerini “hiç dindar değil” olarak değerlendirenler 125 kişiye ulaşmaktadır. Bu rakamlar, dine çok önem veren öğrencilerin kendilerini çok dindar olarak algılama eğiliminde olmadıkları anlamına gelmektedir.

Yeni Bir Dindarlık Ölçeği

Tablo 13 Öznel Dindarlık Algısı ile Dine Önem Verme Düzeyi Arasındaki İlişki			
	n	r	p
Öznel dindarlık algısı & Dine önem verme düzeyi	838	.65	.000

Tablo 12'deki sonuçlar her ne kadar öznel dindarlık algısı ile dine önem verme düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğunu ortaya koysa da, tablo 13'deki korelasyon analizi öznel dindarlık algısı ile dine önem verme düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır ($r=.65$; $p<.01$). Başka bir deyişle, gençlerin dindarlık algıları arttıkça dine önem verme düzeyleri, dine önem verme düzeyleri arttıkça da dindarlık algıları yükselmektedir. Ancak onların dine önem verme düzeyleri, öznel dindarlık algılarına nispetle daha kuvvetlidir. Muhtemelen ibadetler başta olmak üzere, dinin taleplerini gereği gibi yerine getirmediklerinden dolayı, öznel açıdan kendilerini “*dindar*” ve “*biraz dindar*” kategorisinde yoğunlaştırmışlardır.

Tablo 14 Öznel Dindarlık Algısına Göre Dinin Etkisini Hissetme						
	Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?	n	x	ss		
1	Hiç dindar değilim	125	29.57	10.34		
2	Biraz dindarım	331	46.14	10.61		
3	Dindarım	348	53.86	8.22		
4	Çok dindarım	33	61.12	7.56		
	Toplam	837	47.46	12.79		
Tek Yönlü ANOVA	Kareler Top.	sd	Kareler Ort.	F	p	Farklılıklar
Gruplar Arası	61002.315	3	20334.105	223.768	.000	1, 2, 3 ve 4 arasında karşılıklı olarak
Grup İçi	75695.895	833	90.871			
Toplam	136698.210	836				

Tablo 14'deki veriler, gençlerin öznel dindarlık algılarına göre dinin etkisini ne kadar hissettiklerini göstermektedir. Dinin etkisini en fazla hissedenler, kendilerini "*çok dindar*" (ort: 61.12) olarak değerlendirenlerdir. "*Dindarım*" diyenler ortalama 53.86, "*biraz dindar*" olduğunu söyleyenler ise 46.14 puan almıştır. Hiç dindar değilim diyenlere gelince onlar ortalama 29.57 puanla son sırada yer almaktadırlar. Tek yönlü ANOVA'ya göre gruplar arasında gözlenen bu farklılıklar $p < .05$ düzeyinde anlamlıdır. Post hoc (scheffe) analizi ise bu farklılığın her dört grup arasında karşılıklı olarak var olduğunu göstermektedir. Böylece "*öznel dindarlık algısı dinin etkisini hissetme düzeyini farklılaştırır*" şeklinde özetleyebileceğimiz 6 nolu hipotez desteklenmiş olmaktadır.

Tablo 14 ile Tablo 11 karşılaştırılacak olursa, görülecektir ki, dine önem verme düzeyine nispetle öznel dindarlık algısı dinin etkisini hissetme oranını daha fazla etkilemektedir. Zira kendilerini "*çok dindar*" (ort: 61.12) olarak algılayanlar, din benim için "*çok önemlidir*" (ort: 56.53) diyenlerden daha fazla puan almışlardır. Benzeri bir durum "*dindarım*" (ort: 53.86) diyenler ve dini "*önemli*" (ort: 45.13) kabul edenler arasında da görülmektedir. Ancak asıl dikkat çekici sonuç, kendilerini "*biraz dindar*" kategorisinde değerlendirenlerin aldıkları puanlarda görülmektedir. Zira dini "*biraz önemli*" (ort: 34.69) kabul edenler ölçek ortalamasının çok altına düştükleri halde, "*biraz dindar*" (ort: 46.14) olduğunu söyleyenler ölçek ortalamasının (42.30) üstünde yer almıştır. Keza din benim için "*hiç önemli değildir*" (ort: 24.30) diyenlerde ortalama puan itibarıyla "*hiç dindar değilim*" (ort: 29.57) diyenlerden daha düşüktür.

Sonuç ve Tartışma

Dindarlığın etki boyutunu ölçmeyi hedefleyerek geliştirilen bir ölçeğin üniversiteli gençler üzerinde uygulanmasından elde edilen sonuçlar ortaya koymaktadır ki; 1 nolu hipotez desteklenmemiş, 2, 3, 4, 5 ve 6 nolu hipotezler ise desteklenmiştir.

Hipotez 1'de "*kız öğrencilerin erkek öğrencilere nispetle dinin etkisini daha fazla hissedecekleri*" öngörülmüştü. Ancak beklentimizin aksine, kız öğrencilerle erkek öğrenciler arasında, dinin etkisini hissetme açısından, anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Konuyla ilgili literatür tarandığı zaman görülecektir ki, dinsel hayatın incelendiği ve cinsiyetin bağımsız bir değişken olarak ele alındığı çalışmalardan elde edilen bulgular, cinsiyetle dindarlık

arasında tek yönlü ve doğrusal bir ilişki olmadığı yönündedir. Başka türlü söyleyecek olursak, dinî yaşayışın çok boyutlu olarak kavramlaştırıldığı çeşitli araştırmalarda, bazı boyutlarda kadınların, bazı boyutlarda da erkeklerin daha dindar bir görüntü çizdikleri tespit edilmiş olsa da⁸, cinsiyetle dindarlık arasında herhangi bir ilişki bulunamadığını ortaya koyan araştırmalara rastlamak da mümkündür. Özellikle Batılı literatür içerisinde kadınların erkeklerden daha fazla dindar olduğu ifade edilmekte (bk. Allport, 1950; Argyle & Beit-Hallahmi, 1975; Argyle, 1965; 2000; Kendler, Liu, Gardner, McCullough & Prescott, 2003; Miller & Hoffman, 1995; Paloutzian, 1996), hatta Beit-Hallahmi, (1989: 65) dindarlık ve dinî ilginin hemen hemen her türlü ölçümünde kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldığından bahsetmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular ise eğrisel bir karakter arz etmektedir. Mesela, Günay (1999), Kağıtçıbaşı (1972), Çelik (2002), Kayıklık (2003) ve Kirman (2005) kadınların erkeklerden; Uysal (1995; 2006), Bayyigit (1989), Karaca (2000), Kaya (1998), Kula (2001), Mehmetoğlu (2004), Onay (2004) ve Yıldız (2006) ise erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Fırat'ın (1997) üniversite gençleri üzerinden elde ettiği bulgulara göre cinsiyetler arasındaki farklılıklar çok net ve belirgin olmamakla birlikte, erkeklere nispetle kızlar daha fazla agnostik ve şüpheci bir tavır içerisindeyler. Nitekim Bayyigit de (1989) kızların erkeklere oranla dine ilgisizlik ve inançsızlık eğiliminin daha fazla olduğunu söylemektedir. Aydın (1995) erkeklerin dinî inkar düzeyinin kadınlardan daha yüksek olduğunu, buna karşılık Bahadır (2002) kızların erkeklerden daha fazla dinî şüphe içerisinde olduklarını belirtmektedir. Akdoğan'ın (2004) Trabzon'da gerçekleştirdiği çalışmasında inanç açısından kadınlarla erkekler arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını, ibadetlere devamlılık, özellikle namaz kılma açısından erkeklerle kadınlar arasında anlamlılık derecesine ulaşmayan çok küçük farklılıkların bulunduğu ifade edilmektedir. Buna göre kadınların beş vakit namaz kılma oranı az da olsa erkeklerden daha yüksektir. Ara sıra namaz kılma hususunda erkeklerin kadınlara, Ramazan ayında daha fazla namaz kılma hususunda ise kadınların erkeklere oranla daha fazla ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Ancak Uysal'ın (1994) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleş-

⁸ Bazı çalışmalarda kadınların duygu ve ibadet boyutları açısından dini daha yoğun yaşadıkları, erkeklerinse özellikle bilgi boyutunda daha fazla ön planda oldukları yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Argyle, 2000; Yaparel 1987). Kendler ve arkadaşlarının (2003) bulguları ise daha farklıdır. Zira onların tespitlerine göre kadınlar "genel dindarlık", "sosyal dindarlık", "Tanrıya bağlılık" ve "tövbe etme" boyutlarında, erkekler ise "otoriter-yargılayıcı Tanrı" inancında daha fazla puan almıştır.

tirdiği çalışmadan elde ettiği bulgulara göre, erkek öğrenciler kız öğrencilere göre daha fazla oruç tutmakta, üstelik bu durum anlamlılık seviyesine ulaşmaktadır. Mehmedoğlu da (2004) cinsiyetler arasında “inanç” açısından anlamlı bir farklılık olmadığını, fakat “ibadet”, “tecrübe”, “bilgi” ve “etki” boyutları açısından erkeklerin kadınlara nispetle daha olumlu bir eğilim içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Köktaş’ın (1993) İzmir’de gerçekleştirdiği çalışmada kadınlarla erkekler arasında dindarlık açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Mehmedoğlu’nun (2006) dindarlıkla değerler arasındaki ilişkiyi incelediği bir başka çalışmanın bulguları da her iki cinsiyet arasındaki farklılığın anlamlı olmadığı yönündedir. Keza Akdoğan’ın (2002) Rize’de gerçekleştirdiği çalışmada da gerek namaz gerekse oruç ibadetini ifa etmede kadınlarla erkekler arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Konya’da gerçekleştirilen bir çalışmada ise Hülür ve Kalender (2003), dinin gereklerini yerine getirme, öznel dindarlık algısı ve dinsel bilgi düzeyi açısından kadınlarla erkekler arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Yine Konya’da yapılan bir başka çalışmada ise Çelik (2002) kadınların çalışıp çalışmamasına göre ibadet davranışlarının farklılaştığını söylemektedir. Bu ise dindarlık düzeyinin farklılaşmasında cinsiyetle beraber başka faktörlerin de devreye girdiğini gösterecek mahiyettedir. Nitekim Almanya’da yaşayan Türk işçileri üzerinde yaptığı çalışmasında Taştan (1996) benzeri bir sonuca ulaşmakta ve namaz kılma açısından kadınlarla erkekler arasındaki farklılığın anlamlı olmadığından, ancak çalışan kadınların erkeklere nispetle daha az namaz kıldığından bahsetmektedir. Çorum’da gerçekleştirdiği çalışmasında Arslan (2004) cinsiyete göre halkın popüler dindarlık puanları arasında istatistiksel bir farklılık olmadığını söylemektedir. Yapıcı ve Zengin (2003a; 2003b) tarafından yapılan çalışmalarda ise gerek dinin etkisini hissetme, gerekse dinsel değerleri tercih etme açısından erkeklerle kızlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Görülebileceği üzere, dini algılama ve yaşama biçimlerinin farklı boyutları dikkate alınarak yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, dindarlıkla cinsiyet arasındaki ilişkinin eğrisel bir karakter arz ettiğini göstermektedir. Gerçi Yapıcı ve Zengin (2003a; 2003b) tarafından ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar hariç diğerleri doğrudan dinin etkisi üzerinde yoğunlaşmış değildir⁹. Nitekim söz konusu bu iki çalışmada da

⁹ Kuşkusuz pek çok çalışmada dinin etkisi ya kısmen ya da dolaylı olarak ölçülmektedir. Mesela; Uysal (2006) ve Mehmedoğlu’nun (2004; 2006) çalışmalarında kullanılan dindarlık ölçeğinin alt ölçeklerinden birisi de dinin etkisini ölçmeyi hedeflemektedir. Aynı şekilde Günay (1999); Köktaş

cinsiyetler arası anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Esasen yüksek seviyede din eğitimi alan kız ve erkeklerin dinin etkisini hissetme açısından birbirinden farklılaşmaması doğal karşılanabilir. Acaba aynı yargı sadece % 10.2'si yüksek seviyede din eğitimi alan, dolayısıyla % 89.8'i ilahiyat alanı dışında öğrenim gören (bk. Tablo 1) öğrenciler için de geçerli olabilir mi? sorusundan hareketle geliştirdiğimiz hipotezimizde, kızların erkeklere nispetle dinin etkisini daha fazla hissedeceği ileri sürülmüştü. Geleneksellik ile modernite arasında bocalayan ve bu haliyle tam bir geçiş toplumu özelliği gösteren ülkemizde (Günay, 1997; 1998) -ister ibadetlerini yapınlar isterse yapmasınlar- genel anlamda gençlerin dinin bireysel ve sosyal hayata yönelik etkisini hissedeceği, özellikle kızların ölçeğin muhtevasında yer alan maddeler dikkate alındığında daha muhafazakar bir tutum içerisinde olacakları düşünülmüştü. Bu düşünceyi destekleyen bir başka husus da sosyo-kültürel değerlerin baskısının kızlar üzerinde daha kuvvetlice hissediliyor olmasıdır. Din de söz konusu bu değerlerle sarmaş dolaş olarak varlığını devam ettirdiği için, kızların dinin yaygın etkisini daha fazla hissetmeleri doğal bir düşüncedir. Ancak istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte, erkeklerin kızlara nispetle dinin etkisini daha fazla hisseder bir görüntü içerisinde olmaları düşündürücüdür. Kanaatimizce bu durum, yüksek tahsil yapan kızların yüksek öğrenimle birlikte geleneksel kalıplardan ve onu temsil eden dinsel-kültürel değerlerden uzaklaşma çabaları içerisinde olmalarından kaynaklanabilir. Eğitimin seküler ve pozitivist bir mantıkla yapılması ve modernitenin kadının özgürleştirilmesi yönündeki çabaları bu hususu etkileyen faktörlerdendir. Belki de bundan dolayı yüksek tahsil yapan kız öğrenciler Fırat (1997) ve Bayyığıt'in (1989) bulgularında da görüleceği üzere, dine karşı daha ilgisiz ve daha şüpheci bir tutum sergilemektedirler. Esasen bu tavrın doğal bir sonucu olarak, onlar dinin ve din kaynaklı sosyo-kültürel değerlerin etkisini erkeklerden daha az hissetmemektedirler.

Hipotez 2'de "*orta gelir düzeyine sahip olanların üst ve alt gelir düzeyine sahip olanlara nispetle dinin etkisini daha fazla hissedecekleri*" öngörülmüştü. Elde edilen bulgular göstermiştir ki, dinin etkisini en fazla hissedenler ekonomik açıdan kendilerini orta halli kabul edenlerdir. Zira yapılan istatistiksel çözümler gelir düzeyi *orta* olanların *üst* düzey

(1993), Hülür ve Kalender (2003), Kayıklık (2003); Kayıklık ve Yapıcı (2005), Bayyığıt (1989), Çelik (2002; 2005a), Taştan (1996), Yapıcı (2003; 2004) vb. çalışmalarda kullanılan ölçeklerde yer alan sorulardan bir kısmı dinin gündelik hayata, sosyal ilişkilere ve bireysel tercihlere yönelik etkisini farklı şekillerde ön plana çıkartmaktadır. Ancak bu çalışmalar doğrudan doğruya dinin etki boyutunu inceleme üzerinde yoğunlaşmamaktadır.

olanlara göre dinin etkisini daha fazla hissettiğini göstermektedir. Sadece *orta* halliler değil, ekonomik durum itibarıyla kendilerini *alt* olarak kategorize edenler de *üst* düzey gelirleri olduğunu söyleyenlere nispetle dinin etkisini anlamlı derecede fazla hissetmektedirler (Kırs. Tablo 7). Buna göre hipotezimiz kısmen doğrulanmıştır. Zira *orta* halliler ile *üst* gelir düzeyinde olduğunu söyleyenler arasındaki farklılık anlamlı olsa da, *orta* ile *alt* gelir grubu arasında gözlenen farklılıklar anlamlılık seviyesine ulaşmamaktadır.

Onay'ın (2004: 115) verdiği bilgilere göre çeşitli ülkelerde yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır ki; dinsel faaliyetlerle daha fazla meşgul olanlar orta düzey gelir grubuna mensup olanlardır. Üst gelir düzeyinde olanlar göze hitap eden dinsel faaliyetler içerisinde yer alırlarken, alt gelir grubundakiler daha ziyade dinin duygusal ve manevî boyutuyla meşgul olmaktadır. Bununla birlikte dinî yaşayış ile sosyo-ekonomik durum arasındaki ilişkiyi sorgulayan çalışmalara yakından bakıldığında elde edilen bulguların tek yönlü ve tek boyutlu olmadığı rahatlıkla söylenebilir. İşin içine kültürel öznellik meselesi de karışınca Batılı Hıristiyanlarla Doğulu Müslümanlar üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları, meselenin sadece gelir düzeyiyle ilişkili olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Argyle ve Beit-Hallahmi'nin (1975: 161) aktardığına göre Hıristiyanlar üzerinde gerçekleştirilen çeşitli çalışmalarda, sosyo-ekonomik düzeyle kiliseye devam etme arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkiden bahsedilebilir. Fakat bu tür bulguların ülkemizde yapılan çalışmaların sonuçlarıyla genellikle uyuşmadığını da hatırlatmak durumundayız. Zira Batıda dinden en uzak olan grup işçiler, yani dar gelirliiler olduğu halde (Günay 1986; 1987) Türkiye'de yapılan çalışmalarda orta ve alt tabakada olanların dinle daha fazla ilgilendikleri görülmektedir. Mesela, Günay (1999) tarafından Erzurum'da gerçekleştirilen bir çalışmada tespit edilmiştir ki, gelir durumu yükseldikçe vakit namazlarına olan ilgi düşmektedir. Fırat'ın (1977) üniversiteli gençlerden elde ettiği bulgulara göre gelir durumu arttıkça, hem inançsızlık eğilimi ve agnostik tutumlar artmakta, hem de ibadet davranışlarında ciddi düşüşler ortaya çıkmaktadır. Köktaş'ın (1993) İzmir'de yaptığı çalışmada, ekonomik durumun yükselmesine bağlı olarak dinî hayatın çeşitli boyutlarında düşüşler yaşandığı görülmüştür. Kula (2001) ergenleri incelediği araştırmasında dinî hayat ölçeğinden en az puanı sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olanların; en yüksek puanı ise sosyo-ekonomik seviyesi düşük olanların aldığını belirtmektedir. Üniversiteli gençlerin dinsel yönelimlerini inceleyen Onay'ın (2004) çalışmasında ise orta gelir seviyesine mensup öğrencilerin dindarlık düzeylerinin, yüksek ve düşük gelir

düzeyine göre daha yüksek; üst gelir düzeyinde olanların dindarlıklarının ise, düşük ve orta gelir düzeyinde olanlara nispetle daha düşük olduğu, üstelik sonuçların anlamlılık seviyesine ulaştığı tespit edilmiştir. Yıldız'ın (2006) bulgularına göre, sosyo-ekonomik düzey bakımından farklı gruplar, sadece *inanç* ve *bilgi* boyutlarında anlamlı derecede farklılaşmıştır. Bu bağlamda sosyo-ekonomik açıdan alt düzeyde olanlar dinî *bilgi boyutunda* hem orta hem de ortanın üstünden; *inanç* boyutunda ise alt gelir düzeyinde olanlar ortanın üstünden anlamlı derecede farklılaşmıştır. Dinî *duygu* ve dinî *davranış* boyutlarında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Aydın (1995) üst düzey gelire sahip olanların dini inkar düzeylerinin orta ve alt düzey geliri olanlara nispetle daha yüksek olduğundan bahsetmektedir. Hülür ve Kalender (2003) gelir düzeyinin artmasıyla birlikte dine dayalı düşünce ve davranış biçimlerinde azalma olduğu sonucuna varmıştır. Onlara göre gelir düzeyi yükseldikçe dini ön plana çıkaran parti ve adaylara daha az oy verilmekte, komşuluk ilişkilerinde dindarlık daha az önemsenmekte, insanları algılamada dinî grup kimliği ve aidiyetten öte bireysel özellikler ön plana çıkmaktadır. Bütün bunlarla birlikte Karaca (2000) ve Kaya'nın (1998) çalışmalarında sosyo-ekonomik durumla dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Keza Akdoğan'ın (2002) sosyo-ekonomik düzeyle namaz kılma arasında anlamlı bir ilişki tespit edememesi de bu bağlamda dikkat çekici bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyo-ekonomik düzeyle gerek Allah'a iman, gerekse namaz kılma ve oruç tutma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını söyleyen Çelik'in (2002) çalışmasını da burada anmak gerekir. Bu hususta daha farklı faktörlerin devreye girdiğini belirten yazar örneklemini oluşturanların şehirde kalış süresi, eğitimleri ve mesleklerinin bu hususu etkileyen faktörlerden olduğunu vurgulamaktadır. Görüldüğü üzere ülkemizde yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulara göre sosyo-ekonomik durum yükseldikçe dindarlıkta azalma eğilimi ortaya çıksa da, bu husus halen tartışmaya açıktır. Bizim bu çalışmamızdan elde ettiğimiz bulgular ise, genel olarak, Günay (1999), Köktaş (1993), Hülür ve Kalender (2003), Kula (2001), Onay (2004) ve Yıldız'ın (2006) sonuçlarıyla uyumludur. Kanaatimizce sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların dinle daha az ilgili olmaları ve dinin etkisini daha az hissetmeleri farklı sosyolojik ve psikolojik gerekçelerle izaha çalışılabilir. Bu bağlamda *ilk olarak* şunu vurgulamak gerekir ki, Osmanlı devletinde gerek merkezin gerekse toplumun elitlerinin sahiplendiği İslam dini, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, özellikle laikleşme süreciyle birlikte, muhtemelen entelektüel ve elit kesimler tarafından pek fazla kabul görmemesi sebebiyle, başta köylüler olmak üzere gelir düzeyi düşük olanlar tarafından sahiplenilmeye ve yaşanmaya çalışılmıştır.

İkincisi, ülkemizde sosyo ekonomik seviyesi yüksek olanlar, çok farklı sebeplerin etkisiyle, modernleşme ve şehirleşme sürecini daha hızlı yaşamışlardır. Modernleşmenin üç sacayağı olan rasyonalizm, pozitivizm ve sekülerizm temelde dine karşı bir tutum içerisindedir. Dolayısıyla ülkemizde hızla modernleşme sürecine giren üst sosyo-ekonomik kesim, özellikle aldıkları eğitimin etkisiyle dine daha ilgisiz bir tutum sergilemiş olabilirler. *Üçüncüsü*, sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olanların, yerine ve durumuna göre, maddî değerleri daha fazla ön plana çıkararak, manevî ve dinî değerleri daha geri plana ittikleri düşünülebilir. Başka bir deyişle onların dünya görüşleri içsel ve manevî gerekçelerle değil, dışsal ve pragmatik sebeplerden beslenmiş olabilir. *Dördüncüsü* ise özellikle günümüzde küreselleşme ve tüketim toplumunun beraberinde getirdiği dinî kimlik hatlarında zayıflama ile ilişkili olabilir. Fromm'un (2004) kavramlarıyla söyleyecek olursak, "*olma*"nın değil de "*sahip olma*"nın önemsendiği, sosyal statü ve kabulün servete ve markaya dayalı olduğu bir toplumsal yapıda, sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olanlar, muhtemelen teknoloji ve paraya sahip olmalarından dolayı, modernleşme sürecini dinî kimliklerinin etkinliğini üzerlerinde pek fazla hissetmeden yaşamaktadırlar. Alt ve orta gelir düzeyinde bulunanlar ise bu süreçten henüz üst gelir düzeyinde olanlar kadar etkilenmiş değildir. Hatta gerek dinî kimliğe sahip çıkma gerekse yaşanan mutsuzluklarla ve yoksunluklarla baş edebilme hususunda gelir düzeyi düşük olanların dinden yardım bekledikleri şeklinde bir yorum da yapılabilir. Bunun da ötesinde dinin etkisini hissetme düzeyi yüksek olanlar bir yandan küreselleşmenin yıkıcı etkilerine karşı kimliği ve kültürü, kısaca değerleri koruyarak ayakta durmaya çalışırken bir yandan da benimsedikleri değerlerin onları ayakta tuttuğu söylenebilir.

Hipotez 3'te "*üniversite gençliği arasında yaş ilerledikçe dinin etkisini hissetme düzeyinin azalacağı*" ileri sürülmüştü. Elde edilen bulgulara göre dinin etkisini en fazla hissedenler 19 yaşında olanlarken, 25 yaş ve üzerinde olanlar ise bu etkiyi en az düzeyde hissetmektedirler. Tek yönlü varyans analizine göre bu farklılık anlamlılık seviyesine ulaşmaktadır (Bk. Tablo 9). Ayrıca yaş ile dinin etkisini hissetme arasında gerçekleştirilen korelasyonda da anlamlı düzeyde negatif bir ilişki tespit edilmiştir (Tablo 10). Bu sonuçlar ilgili hipotezin desteklendiği anlamına gelmektedir.

Yaş ile dindarlık arasında nasıl bir ilişki olduğu konusunda yapılan ampirik çalışmalar ve buradan hareketle geliştirilen teorik açıklamalar, her iki değişken arasında tek yönlü ve doğrusal bir ilişki olmadığını göstermektedir. Argyle ve Beit-Hallahmi'nin (1975) verdiği

bilgiye göre dinî inanç ve dinî davranışlarla yaş arasında üç farklı ilişkiden söz edilmektedir: *Birincisi*; 18-30 yaş arasında dinî aktivitelerde ciddi bir düşüş meydana gelmekte, ancak 30 yaşından sonra yeniden dinî hayata dönüş başlamaktadır. Bu yaklaşıma *geleneksel kuram* adı verilmektedir. *İkincisi*; yaşlanmayla birlikte dinî hayatta kayda değer bir değişiklik görülmeyeceği hususunda ısrar etmektedir. *Kararlılık kuramı* da denilen bu yaklaşıma göre ferdin dinî hayatı genelde belli bir çizgide devam etmektedir. *Üçüncüsü* ise yaşın yükselmesiyle birlikte dinî aktivitelerde ciddi bir düşüş olacağını ileri sürmektedir. *İlgisizlik kuramı* olarak da bilinen bu yaklaşım yaşın ilerlemesiyle dinî hayattan gittikçe uzaklaşıldığını savunmaktadır. Beit-Hallahmi ve Argyle (1997) yapılan çeşitli çalışmalardan elde edilen sonuçların her üç düşünceyi de destekler mahiyette sonuçlar verdiğini ifade etmektedirler. Dindarlığı çok boyutlu olarak kavramlaştıran Kendler, Liu ve arkadaşlarının (2003) bulguları ise şu şekildedir: Yaş ilerledikçe; genel dindarlık, sosyal dindarlık, Tanrıya adanmışlık ve tövbe etme durumu artış göstermektedir. Ancak yaşın büyümesi ile "otoriter-yargılayıcı Tanrı" ve "şefkatli Tanrı" tasavvurlarında anlamlı bir değişiklik olmamaktadır. Ülkemizde yapılan çalışmaların sonuçları ise genelde yaşa bağlı olarak dindarlığın artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak bu eğilimi genelleştirmemek gerekir. Zira farklı çalışmalardan elde edilen bulgular her iki olgu arasında tek yönlü bir ilişki kurabilmeyi zorlaştırmaktadır. Mesela; Tablamacioğlu'nun (1962) farklı yaş grupları üzerinde yaptığı çalışmaya göre yaş ilerledikçe dinî hayatın şiddet ve yoğunluğu da artmaktadır. Günay'ın (1999) Erzurum'da gerçekleştirdiği çalışmada da yaş ilerledikçe günlük vakit namazlara ve Ramazan orucuna bağlılığın arttığı tespit edilmiştir. Keza Köktaş'ın (1993) ve Karaca'nın (2000) bulguları da aynı yöndedir. Yani yaş ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Kayıklık (2003) inanç açısından orta yaş ve yaşlılar arasında anlamlı bir farklılık olmadığını, fakat ibadetlerin yapılması açısından yaşlıların orta yaşa nispetle daha fazla ibadet ettiğini, üstelik bu durumun anlamlılık seviyesine ulaştığını söylemektedir. Yine Kayıklık (2000) tarafından meslek grupları üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise 18-23 ve 24-28 yaş gruplarında olanların dini daha dışa dönük bir tarzda yaşadığı, dolayısıyla bu dönemde dindarlığın içselleşip derunileşmediğini söylenmektedir. Başka bir deyişle 18-28 yaş grubu dışa dönük bir dindarlık eğilimi içerirken, yaş ilerledikçe, özellikle orta yaş ve yaşlılık dönemlerinde içe dönük bir dindarlık eğilimi ortaya çıkmaktadır. Akdoğan (2002) Rize'de gerçekleştirdiği çalışmasında yaş ile namaz kılma arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir. Bununla birlikte yazar, yaşlı bireylerin inanç konusunda daha geleneksel bir tutuma sahip olduğunu, orta yaş ve özellikle

genç gruba mensup olanların ise daha akılcı bir tutum içerisinde bulduklarını söylemektedir. Dinî ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda yaşlıların daha hassas davrandıklarını, gençlerin dinî ibadetlere ilgi göstermesinin daha az olduğunu söylemektedir. Dinin sosyal boyutuyla ilgili konularda ise yaş grupları arasında belirgin bir farklılık görülmemiştir. Buna karşılık yine Akdoğan (2004) tarafından Trabzon'da gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre yaş ilerledikçe namaz kılma oranı artmaktadır. Öyle ki, 18-25 yaş grubunda günlük beş vakit namaz kılma oranı % 29.2 olduğu halde; 41-50 yaşlarında % 50.8; 61 ve daha yukarı yaşlarda ise % 87.2'ye yükselmektedir. Ancak oruç tutma ile yaş arasında ise anlamlı bir ilişki mevcut değildir. Hülür ve Kalender'in (2003) yaptığı çalışmadan elde ettiği sonuçlar ise; yaş ilerledikçe dinî düşünce ve davranışlarda artma eğilimi olduğu yönündedir.

Yaş ile dindarlık arasındaki ilişkiyi Glock ve Stark'dan mülhem olarak çok boyutlu olarak inceleyen Yaparel'in (1987) bulgularına göre yaşa bağlı olarak dinî hayatın *duygu* ve *dua* boyutlarında doğrusal olmayan değişimler meydana gelmekte, bunun dışında kalan diğer boyutlardaki farklılıklar ise anlamlılık seviyesine ulaşmamaktadır. Dinî hayatı beş boyutlu kabul ederek yola çıkan Mehmedoğlu'na (2004) göre 17-20 yaş grubu "*ibadet*"; 61-70 yaş grubu "*inanç*" ve "*etki*"; 71 yaş ve üstü ise "*tecrübe*" ve "*bilgi*" boyutlarında en yüksek puanı almış görünmektedir. Buna karşılık 17-20 yaş grubu "*tecrübe*", "*bilgi*" ve "*etki*"; 31-40 yaş grubu "*inanç*"; 71 yaş ve üzeri ise "*ibadet*" boyutundan en düşük puanı almışlardır. Yine Mehmedoğlu (2006) tarafından yapılan bir başka çalışmada üniversiteli gençlerin dindarlık düzeyleri ile yaş arasında zayıf düzeyde, fakat anlamlı derecede bir ilişki tespit edilmiştir. Çelik'in (2002) bulguları ise daha farklıdır: Ona göre gençler dinî bilgi boyutu itibarıyla yaşlılardan daha iyi düzeydedir. Buna karşılık o, ritüel dindarlık boyutunun yaş ile birlikte artış gösterdiğini tespit etmiştir.

Glock ve Stark'ın modelini takip ederek üniversiteli gençlerin dinî hayatını inceleyen Yıldız'ın (2006) bulgularına göre, dindarlıkla yaş değişkeni arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Özellikle 16-22 yaş grubu 23-28 yaş grubuna göre dindarlık ölçeğinden anlamlı derecede daha düşük puan almıştır. Yıldız'ın (2006) bu çalışmasında ortaya çıkmıştır ki; özellikle dindarlığın davranışa dönüşmesi yaşın artmasıyla birlikte artmaktadır. Buna karşılık Onay (2004) 18-26 yaş arası üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında yaş büyüdükçe dindarlığın düşüş gösterdiğini tespit etmiştir. Aslında, daha önce de belirtildiği gibi, din psikolojisi literatürüne bakıldığında zaman, otuzlu yaşlarda dine olan ilginin kısmen

azaldığı ve daha sonra ise genellikle artma eğilimi gösterdiği şeklinde bulgulara rastlamak olasıdır (Bk. Allport, 1950; Beit-Hallahmi, 1989; Argyle & Beit-Hallahmi, 1975; Paloutzian, 1996). Esasen ilgili hipotezimiz de hem literatürde var olan bu tür bulgulara hem de öğrencilerin yaşları ilerledikçe, sınıflarının da ilerlediği, dolayısıyla sürekli maruz kaldıkları pozitivist bilim anlayışının etkisiyle daha seküler düşünmeye başladıkları fikrine dayanmaktadır. Başka bir deyişle üniversiteli gençler, yaşları ilerledikçe seküler-pozitivist eğitimin kümülatif etkisini kuvvetli bir şekilde hissetmektedirler. Neticede gencin yetişme biçimi, aile yapısı, arkadaş grupları ve başka faktörler devreye girerek onu dini daha fazla sorgulayıcı bir yöne doğru kanalize edebilmektedir. Esasen Yapıcı (2003) tarafından yapılan bir başka çalışmada ortaya çıkmıştır ki, fiziksel ve sosyal hadiselerle sebep atfetme süreci ile yaş arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Yani üniversite öğrencileri yaşları ilerledikçe, aldıkları eğitimin de etkisiyle, dış dünyayı daha seküler bir yaklaşımla anlamaya çalışmaktadırlar. Esasen onların bu tavrı dinin etkisini üzerlerinde daha az hissetmeye başlamalarıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca ilk yetişkinlik dönemi olarak adlandırılan 20-35 yaş arası, Hökeklî'nin de (2005: 282) belirttiği gibi, ergenlikte yaşanan dinî şüphe, kararsızlık ve çalkantıların nispeten durulmaya başladığı bir dönemdir. Bu süreçte dinî yaşantıda bir dengelenme, yeniden yapılanma, eski inanç ve alışkanlıkların gözden geçirilip düzenlenme yönünde gelişmeler yaşanır. Bu gelişmeler duygusalıktan akılcılığa doğru bir seyir takip etmektedir. Ancak bu süreçte gençlerin temel ilgisi din üzerinde değil, gelişim döneminin genel özelliklerine uygun olarak meslek, kariyer ve evlilik, yani kişisel gelecek tasarımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla dine ilgisizliğin en fazla yaşandığı bu döneme "*hayatın en az dindar olunan safhası*" da denilmektedir. Gerek Taplamacıoğlu'nun (1962) gerekse Fırat (1977) ve Yaparel'in (1987) elde ettiği bulgular bu hususu destekler mahiyettedir. Şu halde üniversiteli gençlerin yaşları ilerledikçe dinle daha az ilgilenmelerinin sosyolojik ve psikolojik pek çok sebepten beslendiğini söyleyebilmek mümkündür.

Hipotez 4'te "*üniversiteli gençlerin eğitim-öğretim gördüğü bölümlerin onların dinin etkisini hissetme düzeylerini farklılaştıracağı, yüksek seviyede din eğitimi alanların, doğal olarak, dinin etkisini daha fazla hissedecekleri*" ileri sürülmüştü. Elde ettiğimiz sonuçlar söz konusu hipotezin destek bulunduğunu göstermektedir. Esasen gerek Batıda gerekse ülkemizde yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir ki; orta ve yüksek seviyede din eğitimi alanlar, almayanlara nispetle hem daha dindar ve dinî değerlere karşı daha duyarlı hem de dinin

etkisini daha fazla hisseden kişilerdir. Mesela Fırat (1977), hiç din eğitimi almayanların Allah'a inanç hususunda "kararsızlık", "agnostiklik" ve "inançsızlık" eğilimlerinin ön planda olduğunu, ayrıca bunların dua ve ibadet davranışlarında resmi ya da özel din eğitimini alanların çok gerisinde kaldığını söylemektedir. Uysal (1994) gerek İmam-Hatip Lisesi mezunlarının gerekse İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oruç tutma davranışlarının oldukça yüksek olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda İHL mezunlarının % 90.2'si oruç tutarken, bu oran lise mezunlarında % 48.3'e düşmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin oruç tutma davranışı ise % 100 olarak bulunmuştur. Özellikle yabancı dilde eğitim yapan fakülte ve bölüm öğrencileri arasında bazen oruç tutan ve hiç oruç tutmayanların oranı oldukça yüksektir. Kula (2001) uyguladığı dindarlık ölçeğinden en yüksek puanı İmam-Hatip Lisesi, en düşük puanı ise Anadolu Lisesi öğrencilerinin aldığını kaydetmektedir. Hayta (2002) İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin namaz ve oruç başta olmak üzere dinî pratikleri yerine getirme oranlarının çok yüksek olduğunu belirtmektedir. Yıldız (2006), Kaya (1998) ve Kimter'in (2002) bulguları da İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte ve bölüm öğrencilerinden daha dindar ve dinî duyarlılıkları itibarıyla daha kuvvetli olduğu yönündedir. Yapıcı (2003) dış dünyayı anlamlandırma sürecinde dinî referansları en çok kullanan öğrencilerin İlahiyat Fakültesinde eğitim görenler olduğunu vurgulamaktadır. Yine bir başka çalışmasında Yapıcı (2004a) ilahiyat fakültesi öğrencilerinin dinsel dogmatizm, dinsel partikülarizm ve çeşitli dinî gruplara yönelik sosyal mesafe tercihleri açısından, diğer fakülte ve bölümlerden anlamlı derecede farklılaştığını tespit etmiştir. Yapıcı ve Zengin (2003a; 2003b) tarafından yapılan çalışmalarda ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin hem dinin etkisini daha fazla hissettikleri hem de dinî değerleri öncelikli olarak tercih ettikleri tespit edilmiştir. Esasen İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun İmam-Hatip Lisesi kökenli oldukları da hesaba katılacak olursa, mevcut çalışmalardan elde edilen bu sonuçları doğal karşılamak gerekir. Zira Hökelekli'nin (1986) yaklaşımını kabul ederek söyleyecek olursak; daha lise yıllarında din eğitimi almaya başlayan, bu çerçevede dini anlamaya ve yaşamaya çalışan, nihayet yüksek seviyede din eğitimi alarak dinî inanç ve değerleri benimseme düzeyi artan gençlerin hem genel anlamda dinî duyarlılıklarının kuvvetli olması hem de onların dinî pratikleri daha fazla ifa etme eğiliminde olmaları beklenen bir durumdur. Ayrıca din eğitiminin yapıldığı okullarda öğrenim gören gençlerin dinî duygu, düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde içinde yetiştikleri sosyo-kültürel çevrenin etkinliği de dikkatten kaçırılmamalıdır.

Yüksek seviyede alınan din eğitiminin gerek dinî tutum ve davranışları gerekse dinin din dışı davranışlar üzerindeki biçimlendirici gücüne karşılık, seküler alanlarda yüksek tahsil yapmanın dinî değerler ve dinî hayat üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu, özellikle ülkemizde yapılan çalışmalarda tespit edilmiş bir husustur. Başka bir deyişle, Batı ülkelerinde eğitim ile dindarlık arasında¹⁰ genelde pozitif bir ilişkiden söz edilebildiği halde (Köktaş, 1993), ülkemizde yapılan çalışmalarda eğitim düzeyi yükseldikçe dinî hayatın farklı boyutlarında kayda değer azalmaların olduğundan bahsedilmektedir. Mesela, Günay (1999) öğrenim düzeyi arttıkça namaz kılmama ve oruç tutmama eğiliminin arttığını söylemektedir. Batılı toplumlardan farklı olarak ülkemizde eğitim düzeyi yükselen insanların dinî yaşayışlarında belirgin azalmalar ortaya çıktığını ifade eden Köktaş'ın (1993) bulguları da bu yöndedir. Çelik'te (2002) benzer bir sonuca ulaşmakta ve Allah inancı açısından değerlendirildiğinde, öğrenim durumu yükseldikçe kesin ve kuvvetli inanç tutumunda bir azalmanın, kararsızlık ve inanmama durumunda ise bir artışın gözleendiğinden bahsetmektedir. Öğrenim durumu yükseldikçe dini inkar düzeyinin de arttığını ifade eden Aydın'ın (1995) bulguları da bu bağlamda ele alınabilir. Mehmedoğlu (2004) yaptığı çalışmaya dayanarak "inanç" ve "ibadet" boyutunda en düşük puanı alanların üniversite mezunları olduğunu belirtmektedir. Ona göre dinin etkisini en kuvvetli hissedenler ilkokul mezunları; en az hissedenler ise yüksek okul mezunlarıdır. Dinî "tecrübe" boyutunda ise hiç okula gitmemiş olanlar ilk sırada, yüksek okul mezunları ise son sırada yer almıştır. İstatistiksel analizler gruplar arasında "inanç" ve "ibadet" açısından anlamlı bir farklılık olmadığını, fakat "etki" ve "tecrübe" boyutunda gözlenen farkın anlamlılık düzeyine ulaştığını göstermektedir. Uysal'ın (2006) dinin etkisini hissetmeye yönelik bulguları da bu yöndedir. Ona göre dinin etkisini en fazla hissedenler ilkokul mezunları iken, bu etki, eğitim kademeleri yükseldikçe sistematik olarak azalmakta, nihayet yüksek okul mezunları ile ilkokul mezunları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Kayıklık (2003) eğitim durumu ile "inanç" arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını, fakat eğitim düzeyi arttıkça "ibadet" davranışında azalma eğiliminin görüldüğünü söylemektedir. Akdoğan'ın (2004) çalışmasından elde edilen sonuçlara göre eğitim düzeyi arttıkça namaz kılma davranışında gerileme ortaya çıkmaktadır. Zira gerek

¹⁰ Kendler, Liu ve arkadaşlarının (2003) tespitlerine göre, eğitim düzeyi arttıkça sosyal dindarlık, Tanrıya adanmışlık ve Tanrıyı otoriter-yargılayıcı olarak tasavvur etme düzeyleri düşüş gösterirken, şefkatli Tanrı tasavvurunda anlamlı bir artış ortaya çıkmaktadır. Bu da eğitim faktörünün hem Tanrıyı algılama biçimini hem de genel dini yaşayışı etkilediği anlamına gelmektedir.

okur-yazar olmayanların gerekse ilk okul mezunlarının diğer kategorilere nispetle daha fazla namaz kıldığı tespit edilmiştir. Üstelik bu farklılık anlamlılık seviyesine ulaşmaktadır. Bununla birlikte Cuma namazı kılmakla eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Ancak yaşın ilerlemesiyle teravih namazı kılma oranı anlamlı düzeyde artmaktadır. Eğitim düzeyi ile oruç tutma arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bir başka çalışmada ise Akdoğan (2002) daha farklı bir sonuçtan söz etmekte ve eğitim düzeyine bağlı olarak dinin gereklerini yerine getirme düzeyinde kısmî bir azalma olsa da eğitim düzeyi yüksek olanların dine yaklaşımlarının daha bilinçli olduğunu söylemektedir.

Görülebileceği üzere ülkemizde yapılan çalışmalarda, yüksek seviyede din öğretiminin yapıldığı ilahiyat fakülteleri hariç, diğer fakülte ve bölümlerde öğrenim görme ile dindarlık arasında genelde ters yönlü bir ilişkiden söz edilmektedir. Kanaatimizce bu durum seküler eğitim veren fakülte ve bölümlerde, zaman zaman din ile bilimin karşı karşıya getirilmesinden ve yüksek öğrenim sürecinin beraberinde getirdiği sorgulayıcı zihinsel yapıyla gerek dinin gerekse sosyo-kültürel değerlerin eleştirel bir tarzda değerlendirilmesinden kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte üniversite eğitimi süresince kişinin göreceli olarak özgürleştiğini de dikkate almak durumundayız. Ayrıca gerek Türk eğitim sisteminin genel yapısı, gerekse bireylerin yetiş(tiril)me tarzı başka faktörlerle birbirine eklenildiği zaman insanların dinî algılama ve yaşama biçimlerinin hem eğitim düzeyi düşük olanlara hem de sağlıklı bir din eğitimi almayanlara nispetle farklılaşması, hatta yerine göre olumsuzlaşması söz konusu olabilmektedir.

Hipotez 5 ve Hipotez 6'da ise gençlerin dinin etkisini hissetme düzeylerinin öznel dindarlık algılarına ve dini ne kadar önemli kabul ettiklerine göre değişeceği ileri sürülmüştü. Elde edilen sonuçlar söz konusu her iki hipotezin destek bulunduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle kişinin gerek öznel dindarlık algısı gerekse dine önem verme düzeyi yükseldikçe dinin etkisini hissetme düzeyi de yükselmektedir. Benzeri sonuçlar başka çalışmalarda da elde edilmiştir. Mesela, Kayıklık (2003) dine önem verme düşüncesinin ve öznel dindarlık algısının ibadet davranışıyla ilişkili olduğunu, dolayısıyla dine önem verme ve öznel dindarlık düzeyi arttıkça ibadet davranışının da arttığını söylemektedir. Uysal (1996) üniversite öğrencileri ve araştırma görevlileri üzerinde yaptığı çalışmaya dayanarak gençlerin dindarlık algıları ile dinî tutumlar arasında paralel bir ilişki olduğundan bahsetmektedir. Yapıcı (2003; 2004a), gerek dış dünyayı dinî gerekçelerle izaha çalışmada gerekse dinsel dogmatizm ve

dinsel partikülarizm düzeylerinin artmasında dine önem verme düzeyinin etkili olduğunu söylemektedir. Kayıklık ve Yapıcı'nın (2005) bulguları da bu hususu teyit edecek mahiyettedir. Hatta Yapıcı ve Zengin (2003a) tarafından yapılan bir çalışmada yüksek seviyede din eğitimi alan öğrenciler arasında bile dine önem verme seviyesinin dinî değerleri tercih düzeyini etkilediği tespit edilmiştir. Çelik'in (2005a) çalışmasında da çocuğa dinî içerikli isim koyma hususunda dine önem verme ve öznel dindarlık algısının etkili olduğu ifade edilmektedir. Zira yeni doğan bebeklere ya da işyerlerine isim ararken dinî muhtevaya sahip isimlerin aranması dinin fert üzerindeki etkisi ile yakından ilişkilidir. Görüldüğü üzere kişinin hem kendisini ne kadar dindar algıladığı hem de dine duygusal ve zihinsel olarak ne kadar önem verdiği meselesi onun dinî tutumlarının ve davranışların yönünü ve yoğunluğunu etkilemektedir.

Kuşkusuz gençlerin dinin etkisini hissetme düzeylerini etkileyen daha farklı faktörlerden de söz edilebilir. Bu bağlamda gençlerin doğup büyüdüğü ve sosyalleştiği yöre, ebeveynleri başta olmak üzere yakın ve uzak sosyal çevrelerinin dine yönelik tutumları, mezun oldukları orta öğretim kurumlarının niteliği, dinî cemaatlerle temas düzeyleri, ideolojik yaklaşımlar, başka pek çok faktörle de birleşerek, hem özelde onların dinî yaşantılarını hem de genel olarak dinin etkisini hissetme düzeylerini biçimlendirmede önemli bir hisseye sahiptir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ise, üniversite öğrencilerinin dinin etkisini hissetme düzeylerini, ekonomik durum, yaş, öğrenim görülen fakülte / bölüm, dine önem verme ve öznel dindarlık algılarının etkilediği, cinsiyetin farklılığının ise bu hususta herhangi bir farklılık oluşturmadığını ortaya koymaktadır.

Dinin etkisini hissetme bir yönüyle aynı dinî kimliği paylaşan insanların, kişilikleri yok olmaksızın sosyal kimlik itibarıyla benzer duygu ve düşünceler geliştirmesi, bu süreçte ortak bir takım tutum ve davranışlar sergilemeleri olarak da ifade edilebilir. Çünkü kimliğin belirleyici unsurlarından birisi olan din, dış dünyayı anlama ve anlamlandırmada çok önemli bir işleve sahiptir. Bireyin inancı ve grubu ile özdeşleşme düzeyine bağlı olarak dinî kimliğin tutum ve davranışlar üzerindeki etkisi merkezî veya tali olabilir. Bunun da ötesinde dinî kimlikle özdeşleşme düzeyi dinin etkisini hissetme düzeyiyle yakından ilişkilidir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, kişi dinî kimliğinden ve grubundan memnunsaydı, kimliği ona prestijli bir benlik algısı sunuyorsa, mensup olduğu dinî grubun teklif ettiği değerleri ve yaşama biçimini severek benimseme ve hayata geçirme eğilimi gösterecektir. Bu durum dinî inançların ve

değerlerin içselleşme sürecini de beraberinde getirir. Bu sebeple dinin etkisini hissetme düzeyi kişinin dinî kimliğinden memnuniyet düzeyi olarak da değerlendirilebilir. Yaptığımız bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre üniversiteli gençlerin ölçekten ortalamanın üstünde bir puan alması oldukça önemlidir. Bu şu anlama gelmektedir: Farklı değişkenlere göre çeşitlilik arz etse de üniversiteli gençler dinin etkisini doğrudan ya da dolaylı olarak hissetmektedirler. Bu ise onların Müslüman kimliğinden memnun oldukları, yani bu kimliğin onlara saygın bir benlik algısı sunduğu anlamına gelmektedir.

Dinin beraberinde getirdiği Tanrı ve insan anlayışına bağlı olarak şekillenen zihniyet ve dünya görüşünün bireysel faktörlerle harmanlanması sonucu inanan insanın dinin etkilerini günlük hayatında hissetme düzeyini tespit etmeye yönelik olarak teklif ettiğimiz ve üniversite öğrencileri üzerinde uyguladığımız ölçek, kendi sınırlılıkları içinde hedeflenen olguyu ölçmede geçerli ve güvenilirdir. Ancak bu ölçeğin farklı örneklemeler üzerinde uygulanması işlevsel olacaktır. Ayrıca dindarlığı etkilediği varsayılan cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik durum, yüksek öğrenim süreci vb. değişkenlerden elde edilen analizler için de "örnekleme kayıtlı olma" şeklinde özetleyebileceğimiz sınırlılıklar söz konusu olup, elde edilen bulgular, başka çalışmalarla teyit edilmeden genelleştirilmemelidir.

Kaynaklar

- Akdoğan, A. (2002). *Geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte dini hayat*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Akdoğan, A. (2004). *Sosyal değişim ve din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Allport, G. W. (1950). *The individual and his religion: A psychological interpretation*. London: The Macmillan Company.
- Argyle, M. (1965). *Religious behaviour*. London: Routledge ve Kegan Paul
- Argyle, M. (2000). *Psychology and religion: An introduction*. London: Routledge.
- Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion*. London ve Boston: Routledge ve Kegan Paul.

- Arkonaç, A. S. (2004). Kartezyen olmayan özne, öteki, fail ve yerel gerçekliğin inşası. S. A. Arkonaç (Ed.), *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair* içinde (ss. 249-273), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arslan, M. (2004). *Türk popüler dindarlığı*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Aydın, A. R. (1995). *Dini inkarın psiko-sosyal nedenleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Bahadır, A. (2002). Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler. H. Hökelekli (Ed.), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* içinde (ss. 255-306). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Batson, D. C. & Ventis, L. W. (1982). *The religious experience: A social-psychological perspective*. Oxford: Oxford University Presses.
- Bayyığıt, M. (1989). Üniversite gençliğinin dini inanç, tutum ve davranışları üzerine bir araştırma. Basılmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Beit-Hallahmi, B. (1989). *Prolegomena to the psychological study of religion*. London & Toronto: Associated University Presses.
- Beit-Hallahmi, B. & Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behaviour, belief and experience*. London ve New York: Routledge.
- Berger, P. L & Luckmann, T. (1997). *La Construction sociale de la réalité*. Paris: Armand Colin
- Berger, P. L. (2001). La desecularisation du monde: Un point de vue global. In: P. L. Berger (Ed.), *Le Reenchantement du Monde* (pp. 5-36), Paris: Bayard.
- Berger, P. L. (1993). *Dinin sosyal gerçekliği*, (Çev. A. Çoşkun). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berger, P. L. (2002a). Sekülerizmin gerilemesi. A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorguluyor* içinde (ss. 11-32), İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Berger, P. L. (2002b). Dinin krizinden sekülerizmin krizine. A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorguluyor* içinde (ss. 75-93), İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çelik, C. (2005a). *İsim kültürü ve din: şahıs isimleri üzerine bir din sosyolojisi denemesi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çelik, C. (2005b). Dindarlık tipolojilerine metodolojik bir yaklaşım. *İslamiyat* 8 (2), 71-90.
- Davie, G. (1996). Croire sans appartenir: Le cas Britannique. In: G. Davie & D. Hervieu-Léger (Sous la direction de), *Identités Religieuses en Europe* (pp. 175-194), Paris: La Découverte.

- Deconchy, J.-P. (1970). La psychologie des faits religieux. In: Symposium recueilli par H. Desroche & J. Séguy, *Introduction aux Science Humaines des Religions* (pp. 145-174), Paris: Cujas.
- Dittes, J. E. (1969). Psychology of religion. In: G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* 5 (pp. 602-659). London: Addison-Wesley.
- Fırat, E. (1977). *Üniversite öğrencilerinde Allah inancı ve din duygusu*. Basılmamış doktora tez. Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi, Ankara.
- Fromm, E. (2004). *Avoir ou être? Un choix dont dépend l'avenir de l'homme*. Paris: Robert Laffont.
- Gergen, K. J. (2004). Sosyal inşa: Batının psikolojide kendi kendine konuşmasından karşılıklı kürsel konuşmaya. S. A. Arkonaç (Ed.), *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair* içinde (ss. 3-33) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Glock, C. Y. (1982). Birleşik Devletlerde dinsel bir uyanış var mı? (Çev. E. Sinanoğlu), R. Boudon & P. Lazarsfeld (Ed.), *Toplum Bilimleri Sözlüğü* içinde (ss. 51-71), Ankara: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Yayınları.
- Glock, C. Y. (1998). Dindarlığın boyutları üzerine. (Çev., M. E. Köktaş), Y. Aktay, M. E. Köktaş (Der.), *Din Sosyolojisi* içinde (ss. 252-274), Ankara: Vadi Yayınları.
- Godin, A. (1986). *Psychologie des expérience religieuse: Le desir et la réalité*. Paris: Le Centurion.
- Günay, Ü. (1986). Modern sanayi toplumlarında din I. *Erciyes Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 51-52.
- Günay, Ü. (1987). Modern sanayi toplumlarında din II. *Erciyes Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 29-58.
- Günay, Ü. (1997). Türkiye'de toplumsal değişme ve din. *Türk Yurdu* 97 (116-117), 80-89.
- Günay, Ü. (1998). *Din sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve çevre köylerinde dini hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı
- Hadden, J. K. (2002). Sekülerizmden dönüş. A. Köse (Ed.) *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (ss. 123-159), İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Hayta, A. (2002). İbadetler ve ruh sağlığı. H. Hökelekli (Ed.), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* içinde (ss. 117-152). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- Hervieu-Léger, D. (1990). Nouveaux émotiens contemporains. In: F. Champion & D. Hervieu-Léger (Eds.), *De l'émotion en religion: nouveaux et traditions* (pp. 217-248), Paris: Centurion.
- Holm, N. G. (2004). *Din psikolojisine giriş*, (Çev. A. Bahadır). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hökeleli, H. (1986). Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I*, 35-51.
- Hökeleli, H. (2005). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hülür, H. & Kalender, A. (2003). *Sosyo-politik tutumlar ve din: Konya araştırması*. Konya: Çizgi Yayınları.
- James, W. (1931). *L'expérience religieuse: Essai de psychologie descriptive*. (Traduit par: F. Abauzit). Paris: Felix Alcan.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). *Sosyal değişimin psikolojik boyutları: İzmir lise öğrencileri üzerinde bir inceleme*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kaya, M. (1998). *Din eğitiminde iletişim ve dini tutum*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Kayıklık, H. & Yapıcı, A. (2005). Gençlerde dinsel hayatın ötekine yönelik tutumlara etkisi: Çukurova Üniversitesi örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5* (1), 5-38.
- Kayıklık, H. (2000). *Dinî yaşayış biçimleri: Psikolojik temelleri açısından bir değerlendirme*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta yaş ve yaşlılıkta dinsel eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
- Kendler, K. S., Liu, X.-Q., Gardner, C. O., McCullough, M. E. & Prescott, C. A. (2003). Dimensions of religiosity and their relationship to lifetime psychiatric and substance use disorders. *American Journal of Psychiatry 160* (3), 496-503.
<http://ajp.psychiatryonline.org/cgi/content/full/160/3/496>
- Kimter, N. (2002). Dinî inanç ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisi üzerine. H. Hökeleli (Ed.), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* içinde (ss. 183-208). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve sekülerleşme: Üniversite gençliği üzerine sosyolojik bir araştırma*. Adana: Karahan Yayınları.
- Köktaş, E. (1993). *Türkiye'de dinî hayat: İzmir örneği*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Köse, A. (1997). *Neden İslam'ı seçiyorlar? Müslüman olan İngilizler üzerine psiko-sosyolojik bir araştırma*. İstanbul: İSAM Yayınları.

- Köse, A. (2002). Sekülerden kutsala yolculuk. A. Köse (Ed.) *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (ss. 123-222), İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Kula, N. (2001). *Kimlik ve din: Ergenler üzerine bir araştırma*. İstanbul: Ayışığı Kitapları
- Luckmann, T. (2003). *Görünmeyen din: Modern toplumda din problemi*. (Çev. A. Çoşkun, F. Aydın), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Mardin, Ş. (1995). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve din*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). Gençlik, değerler ve din. Y. Mehmedoğlu, A. U. Mehmedoğlu (Ed.), *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler* içinde (ss. 251-319). İstanbul: Litera yayıncılık.
- Meslin, M. (1973). *Pour une science des religions*. Paris: Editions du Seuil.
- Meslin, M. (1988). *L'expérience humaine du divin*. Paris: CERF.
- Miller, A. S. & Hoffman, J. P. (1995). Risk and religion: An explanation of gender differences in religiosity. *Journal of the Sciences Study of Religion* 34 (1), 63-75.
- Onay, A. (2001) Dindarlık ölçme çalışmaları: Dindarlık ölçümünde üç farklı yaklaşım. *İslami Araştırmalar Dergisi* 14 (3-4), 339-349.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, etkileşim ve değişim*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Paker, K. O. (2004). Batı dışı toplumlarda sosyal psikolojiyi yeniden düşünmek: Sosyal inşacı yaklaşımın imkanları üzerine bir deneme. S. A. Arkona. (Ed.), *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair* içinde, (ss. 203-248), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Parker, I. (2004). Söylemsel pratik: Radikal sosyal inşacı araştırmanın kabulünde kültür ve bağlam. S. A. Arkonaç (Ed.), *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair* içinde (ss. 35-63), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Peker, H. (1989). İman-ibadet ilişkisi. *Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Dergisi* 19, 41-46.
- Peker, H. (2003). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Paloutzian, R. F. (1996). *Invitation to the psychology of religion*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Stark, R. (2002). Toprağın bol olsun sekülerleşme. A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (ss. 33-74), İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Stark, R. & Glock, C. Y. (1969). Dimensions of religious commitment. In: R. Robertson (Ed.), *Sociology of Religion* (pp. 253-261), New York: Penguin.

- Taplamacıoğlu, M. (1962). Yaşlara göre dini hayatın şiddet ve kesafeti üzerine bir anket denemesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, 141-151.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). An integrative theory of intergroup conflict. In: W. G. Austin ve S. Worchel (Eds), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7-24), California: Brooks-Cole.
- Tajfel, H. (1972). La catégorisation sociale. In: S. Moscovisi (Ed.), *Introduction à la Psychologie Sociale I* (pp. 272-302), Paris: Librairie Larousse.
- Taştan, A. V. (1996) *Değişim sürecinde kimlik ve din: Kayseri'den yurt dışına işçi göçü olayının kültürel boyutu*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Turner, J. C. (1979). Comparaison sociale et identité sociale: Quelques perspectives pour l'étude du comportement intergroupes. (Traduction de: J. Deschamps), In: W. Doise ve J. C. Deschamps, *Expérience Entre Groupes* (pp. 151-184), Paris: Mouton.
- Uysal, V. (1994). *Psiko-sosyal açıdan oruç*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uysal, V. (1995). Dini hayat ve şahsî özellikler: Bir alan araştırması. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* II, 165-180.
- Uysal, V. (1996). *Din psikolojisi açısından dinî tutum, davranış ve şahsiyet özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Uysal, V. (2006). *Türkiye'de dindarlık ve kadın*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Vergote, A. (1966). *Psychologie religieuse*. Bruxelles: Charles Dessart.
- Vergote, A. (1999). *Din inanç ve inançsızlık*. (Çev., V. Uysal), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Wach, J. (1995). *Din sosyolojisi*. (Çev., Ü. Günay), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Willaime, J.-P. (1995). *Sociologie des religions*. Paris: PUF.
- Yaparel, R. (1987). *Yirmi kırk yaş arası kişilerde dinî hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yapıcı, A. & Yıldırım, M. (2003). Küreselleşme sürecinin dinî kimliklere etkisi: Sosyal psikolojik bir değerlendirme, *Dini Araştırmalar VI* (17), 117-138.
- Yapıcı, A. & Zengin, Z. S. (2003a). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer tercih sıralamaları üzerine psikolojik bir araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi I* (4), 173-206.

- Yapıcı, A. & Zengin, Z. S. (2003b). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dinin etkisini hissetme düzeyleriyle psiko-sosyal uyumları arasındaki ilişki, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2), 65-127.
- Yapıcı, A. (2002). Dini yaşayışın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2), 75-117.
- Yapıcı, A. (2003). Fiziksel ve sosyal hadiselerle sebep atfetmede dinin rolü, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III (1), 126-165.
- Yapıcı, A. (2004a). *Din-kimlik ve ön yargı: Biz ve onlar*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yapıcı, A. (2004b). Din bilimleri alanında yapılan empirik çalışmalarda karşılaşılan metodolojik bir problem: Ölçek mi olguyu, olgu mu ölçeği oluşturmakta? *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1), 85-118.
- Yavuz, K. (1982). Din psikolojisinin araştırma alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V, 87-108.
- Yıldız, M. (2001). Dindarlığın tanımı ve boyutları üzerine psikolojik bir çalışma. *Tabula Rasa* 1(1), 19-42.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Zuckerman, P. (2006). *Din sosyolojisine giriş*. (Çev. İ. Çapçuoğlu, H. Aydınalp), Ankara: Birleşik Kitabevi.

**A New Scale of Religiosity and
the feeling Level of University Youth the Effect of Religion:
Example of Çukurova University**

Citation/©- Yapıcı, A. (2005). A New Scale of Religiosity and the feeling Level of University Youth the Effect of Religion: Example of Çukurova University. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 6 (1), 67-115.

Abstract- *This study aims to deal with how and what level university youth feel the effects and consequences of religiosity. Therefore, firstly, according to the aim of the study a scale has been built up, named as "the feeling scale of effect of religion". Then, by this scale, the level of effect of religious beliefs on the youngs' daily life, social relations and individual preferences is studied. This research has been made on the students of Çukurova University except for post-graduate students. Sample is chosen by simple-random method. Within this framework, the research (survey) is carried out on 840 people in total which 418 of them are women and 422 of them are men. Sex, age, level of income, faculty or department, subjective religiosity perception and level of considering the religion important are accepted as variable. According to the results, a significant relation between sex and feeling the effect of religion is not determined ($p > .05$). Nevertheless, a significant relation is seen between the feeling level of effect of religion and age, level of income, contents of the education given in the faculty or department, subjective religiosity perception, and level of considering the religion important ($p < .05$).*

Key Words- *Stark and Glock, Religiosity, the dimension of effect of religiosity, the scale of religiosity, religious identity, religious belief, religious worship.*